

H I S T O R I J S K I Z B O R N I K

Godina XXXVI (1)

Zagreb 1933.

Pregledni članak
UDK 849.713 »189/191«: 930(497.13)

POKRET HRVATSKE MODERNE U HISTORIOGRAFIJI

Ljerka Racko

I

Historiografija omladinskog pokreta u razdoblju Hrvatske moderne, možemo reći, počinje još u godinama njegova trajanja. Stjepan Radić, nesumnjivo najinteresantnija i najsnažnija ličnost političkog pokreta, objavljuje 1900. u praškom časopisu »Slovanský přehled« (II, 261—269), članak »Troji hnutí v Chorvátsku« (Tri pokreta u Hrvatskoj).¹

1. Prema ovom prikazu, iz prvotne su se reakcije na tadašnje opće prilike u Hrvatskoj iskristalizirale do 1900. osebuje skupine, u mnogim pitanjima čak i protivne. Radić karakterizira tu diferencijaciju, analizira osnovne postavke skupina i uzroke koji su do te razdiobe doveli. Po prvim istupima nezadovoljne sveučilišne mladeži moglo se očekivati narastanje jednoga jedinstvenog pokreta; »činilo se to tim više, jer reakcija nije bila samo narodna i politička, već i socijalna i literarna, tako da se moglo nadati da će novo pokoljenje stupiti u javni život s cjelovitim životnim programom. Ali su i ovdje prevladali unutrašnji poticaji nad vanjskim uzrocima, tradicija osobita odgoja nad sveopćom narodnom tradicijom i individualna naklonost nad općom potrebom« (str. 261). Bitni uzrok prvotnoj diferenciranosti interesa i specijalnih težnji među sveučilištarcima Radić vidi u njihovu socijalnom sastavu, zaključujući da oni među njima koji su seoskog i provincijalnog podrijetla, zanimajući se prije svega gospodarskim i političkim uvjetima života naroda, postaju »nacionalisti«, dok gradska, pretežno zagrebačka, djeca, baveći se prvenstveno umjetnošću i literaturom, postaju neke vrste kozmopoliti (261). Težeći prije svega slobodi umjetničkog stvaranja, pripadnici literarne skupine ne reaguju na politička kretanja u Hrvatskoj, te tako, stojeći svojim literarnim poimanjima na području umjetnosti bliže mađaronskim liberalima, bivaju napadani od oporbe zbog odsustva rodoljubivih osjećaja, kao i amoralnosti i dekadanse,

¹ U podnaslovu: »Dom — Glas — Život«. — Na značenje toga članka upozorio je još 1940. Jaroslav Šidak, *Idejno dozorevanje Stjepana Radića, Sodobnost VIII* (Ljubljana) 330—337.

što se moglo očitovati u njihovim prvim programatskim istupima. Uočavajući zastoj u literarnom životu Hrvatske 90-ih godina, Radić konstatira da se već duže vrijeme osjećala potreba jednoga novog pokreta — beskrvnost »Vijenca« i izdanja »Matiice hrvatske« dovedoše do znatnog pada interesa za literaturu. Novi pokret javlja se 1898. bečkim časopisom »Mladost«. No, karakterizaciju pokreta Hrvatske moderne daje Radić prikazom dvaju brojeva novopokrenutog lista »Život«. Osnovno njegovo obilježje jest, po riječima Radića, u svestranom kompromisu, budući da »Život« ne daje poseban modernistički program, već čini glasilo mlade i srednje generacije: organ Moderne i »narodnoga literarnog smjera«. U toj spremnosti na kompromis starijih i prešutnom svojevrsnom uzmaku pred mladima, vidi on očitovanje njihove duhovne snage, životne mudrosti koju on ne nalazi kod starih hrvatskih političara, nesprenjih pomiriti se s prirodnim tijekom nastupa u javni život novog pokoljenja i s njime novih ideja (268). Razmatranja o literarnom pokretu Hrvatske moderne Radić zaključuje u duhu svojih etičkih zasada — budućnost i snagu njegovu vidi u mogućnosti i potrebi spajanja osnovnih težnji Moderne, težnji ljepoti i slobodi, »s dovoljno jakom čežnjom za dobrim i pravednošću« (269).

Mnogo interesantnija jest, međutim, Radićeva analiza političkog dijela pokreta. Mlada politička generacija istupa u javnosti paljenjem mađarske zastave 1895. u Zagrebu, da bi već 1897/98, u časopisima »Hrvatska misao« i »Novo doba«, iznijela svoje osnovne političke težnje. I već tada zamjećuje Radić diferencijaciju, konstatirajući da se »brzo [...], pod utjecajem modernog socijalizma, odijelila iz kruga privrženika novog smjera, osobita skupina socijal-demokratska i liberalno-kozmpolitska, tvoreći neki prijelazni stupanj između literarne i političke skupine« (262). I od tada se, po riječima Radića, politički pokret grana u dva smjera; jedan, narodno-pučki s glasilom »Dom« i drugi oko bečkog časopisa »Glas«. »Dom«, »list hrvatskome seljaku za razgovor i nauk«, »stavio si je u zadaću širiti zasade unutarne narodne politike, te sav kulminira u tome da bi se na valjanim domovima pojedinaca uspostavio ponovo veliki narodni dom, slobodna hrvatska domovina« (262). Urednikom lista bio je Radićev brat Antun, a zasade na kojima se temeljio, naznačene već i u seriji članaka Stj. Radića »Hrvatski ideali« u praškom časopisu »Hrvatska misao«, čine i izvorište budućoj Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci. Narodno-pučki smjer zagovara novi odnos inteligencije spram puka; ne manipuliranje masama, ne grubo političko agitiranje, već rad u narodu za narod u svrhu harmonična prožimanja narodnih tradicija i duhovnih ostvarenja inteligencije (263). Radić ističe da takva prava, valjana narodna organizacija oko koje »Dom« radi od osobita je značnja kod onog dijela južnih Slavena, tj. Hrvata, »gdje se nikada nije izgubila ideja narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara u neprekinutom vezu s ostalim Slavenima i u živom dodiru s ostalim svijetom« (264). Pa, iako pokretač »Doma« smatra Hrvate »jednim dijelom narodne jugoslavenske cjeline« (264), list je posvećen tek hrvatskome seljaku, budući da, po mišljenju Radića, organiziranje narodnih masa, kao izuzetno zamašan rad, nužno je partikularistički.

Ideja južnoslavenskog jedinstva najsnažnije je izražena u skupini oko lista »Glas«. On, po Radiću, nasljeduje unekoliko »Hrvatsku misao«, te stoga, želeći odrediti odnos skupine oko »Glasa« prema hrvatskom državnom pravu i srpskom pitanju, Radić donosi poduži izvod o toj problematici iz prvog broja »Hrvatske misli«. Ne ulazeći ovdje u raspravljanje o tumačenju hrvatskoga državnog prava (koje priznaju, ali uvjetuju ga i ciljem što ga sebi postaviše — južnoslavenskim jedinstvom — staju na pozicije narodnog prava), kao i o Radićevu viđenju srpskog pitanja, donosim tek njegove krajnje zaključke.

Spor hrvatsko-srpski nije po njemu niti narodni niti kulturni niti socijalni, već isključivo politički i teritorijalno-historijski, a ideja narodnog jedinstva Hrvata i Srba (to jedinstvo slijedi kao valjani formalno-logički sud iz navedenih premisa), jest originalni stav novoga pokreta. No, bitno razilaženje između smjera narodno-pučkoga i skupine oko »Glasa« Radić vidi u tumačenju odnosa inteligencije i puka. »Dom«, naime, tumači, da u »narodu uopće, a u puku osobito, jest već čvrsti temelj društveni, i da taj temelj treba ušćuvati i proširiti za izgradnju gospodarskog blagostanja i narodne samostalnosti. 'Glas' u svojoj najnovijoj evoluciji uzima puk više kao masu koju treba ponajprije istrgnuti iz kandži kapitalističkih i klerikalnih, i tek potom pristupiti nekakvome pozitivnom radu« (266). To približavanje socijalnoj demokraciji odvojilo je od kruga oko »Glasa«, po riječima Radića, gotovo sve negdašnje suradnike »Hrvatske misli« i »Novog doba«, što će reći, samu glavinu začetnika novoga omladinskog pokreta. Ovaj izvod čini uz to Radićev bitni sud o omladinskom pokretu u razdoblju Hrvatske moderne do 1900.²

2. Jedan od najagilnijih djelatnika u pokretu hrvatske omladine na prijelomu devetnaestog u dvadeseto stoljeće, Milan Marjanović, pronašao je među prvima historiografskome prikazu njegovih uzroka, težnji, smjerova i rezultata. Kao književni kritičar, on donosi analizu hrvatskoga modernističkog pokreta u povijesnom slijedu hrvatske književnosti, ali ne zaobilazi niti političku skupinu Mladih prikazujući te, u nekim elementima i protivne, skupine djecom u osnovi iste ideje, jednoga pokreta. Prvim velikim povodom za sumiranje rada i plodova novog pokoljenja bio je pokret iz g. 1903, a još iste godine objavljuje on u Dubrovniku prvi dio knjige »Hrvatski pokret«. Čitava ta prva knjiga čini — analizom triju političkih misli u Hrvata kroz povijest, razrađenih preko svojih nosilaca, političkih stranaka u XIX stoljeću, uvođenje ne samo u problematiku zbivanja 1903. godine, već prije svega i neke vrste prologa nastupu Mladih s kraja stoljeća.³

Prvi dio Knjige »Hrvatski pokret« nosi podnaslov »Značenje XIX. vjeka u životu Hrvata« i Marjanović ga vidi u procesu stvaranja novoga, modernog, demokratskog hrvatskog naroda. Razrada triju povijesnih političkih misli u

² O programatskim člancima Stj. Radića u praškoj »Hrvatskoj misli« usp. Ljerka Racko, Program mladoga Stjepana Radića 1897—98, *Nastava povijesti* 1975, br. 2, 118—124.

³ Milan Marjanović, *Hrvatski pokret I*, Dubrovnik 1903. Nakladom pisca. — Tiskom Dubrovačke Hrvatske tiskare.

Hrvata čini oslikavanje puta u njihovu sintezu, na kojoj je prvi put, prema Marjanoviću, poradila mlada generacija po svojem istupu sredinom devedesetih godina prošloga stoljeća. Da bi se shvatio bunt te generacije, treba upoznati i duhovnu baštinu, te oblike njezina ispoljavanja s kraja stoljeća protiv kojih je mlada generacija i prosvjedovala. Povijesni okviri i prilike u kojima je hrvatski narod stoljećima živio uvjetovali su i oblikovanje triju osnovnih političkih misli — unionističke, ustavne misli staleža, hrvatske državotvorne misli snažnih aristokratskih obitelji koje su se čutile dovoljno jakim da bi vodile svoju domovinu neovisno o kruni, te misli jugoslavenske temeljene na svijesti o upućenosti južnoslavenskih naroda jednih na druge u svrhu očuvanja svoje neodvisnosti i posebnosti. U XIX. stoljeću starih nosilaca unionističke i hrvatske državotvorne misli, prema Marjanoviću, više nema ili oni gube staro značenje i snagu, a novi baštinici tih ideja — unionistička stranka, te stranka prava, čuteći slabost naroda, ili se u strahu od austrijskog centralizma bacaju u naručje Mađara, ili poput pravaša ekskluzivistički teže ravnom crtom stići krajnjemu cilju — neodvisnoj hrvatskoj državi.

Sredinom devedesetih godina ovladala je javnim životom Banske Hrvatske malodušnost, besperspektivnost, jalovost stranačkih previranja i borbi. Unionistička misao izvrgla se u svojem formalnom nastavljaču, vladinoj Narodnoj stranci, u vlastitu suprotnost, borbe u vrhovima Stranke prava dovode do njezina raskola, a obzoraštvo, po riječima Marjanovića, »gine poput drva u koje ulazi sve manje i manje sokova sa zemlje. Uvlači se u sebe poput mjevura iz kojega izlazi plin, poput vočke koja se suši« (104—105). Zapaža se suzdržavanje od sudjelovanja u javnom životu, a uzroke tome svojevrsnom »povlačenju u sebe« Marjanović vidi u demoralizatorskom djelovanju Khuenova režima, stranačkim razmiricama i umornosti od jalovih borbi kroz stoljeća, koje ne urodiše gotovo nikakvim plodom. Iz Marjanovićeva viđenja rezultata djelovanja starih stranaka u devedesetim godinama, proizlazi misao o njihovoj preživjelosti, i to u osnovi zato što ne znadoše na novim, demokratskim temeljima objediniti tri tradicionalne hrvatske političke misli u »trojednu misao«, te tako političke misli, »koje su se na ovim trim osnovima razvile, imale su i opet naravnim putem postati trim političkim kombinacijama, trim etapama, u vanjskom političkom narodnom programu: savez sa Ugarskom kao obrana od bečkoga centralizma je prva etapa, solidarnost sa južnom našom braćom je mogla da spriječi imperijalizam Mađara i Ugarsku učini u istinu Ugarskom, a ne Magjarijom, te tako uzdrži ravnovesje između Ugarske i Hrvatske, koja bi dobivala sve veću autonomiju i sve više atributa posebne države. Misao državotvorna bi pako kao zadnji cilj uz pomoć i u skladu sa jugoslavenskom solidarnošću imala sve više i sve boljih izgleda za ostvarenje« (101—102). I kao reakcija na nedjelotvornost i razjedinjenost oporbe, te juridički karakter dotadašnje svekolike narodne borbe istupa mlada generacija, literarna i politička »kao kritička oprijevka svim starim skupinama, a dio njegov kao izravna oprijevka reakciji neko vrijeme po obzoraštvu zastupanoj« (81).

Već u prvom dijelu knjige »Hrvatski pokret«, koja, kao što rekoš, čini tek uvodnik u razradu političke djelatnosti nove generacije, Marjanović iznosi jednu od temeljnih misli na kojoj gradi svoju interpretaciju hrvatskoga mo-

dernističkog pokreta — misao o autohtonosti težnji realnoj politici te mlade generacije, koju on vidi kao praktičku izvedbu idejnih zasada pravaških pripovjedača realizma, a ne tek kao import Masarykovih ideja u Hrvatsku. Na kraju, iznosi on svoje viđenje nove politike što čini u biti neke vrste teorijskog oblikovanja težnji mlade generacije, te time istupa ne kao historičar pokreta već kao njegov djelatnik. Izlaz iz bezuspješnih pokušaja razjedinjene oporbe za postignućem Ugarskoj paritetne, slobodne i neodvisne Hrvatske, vidi on u stvaranju narodnoga, a ne stranačkoga programa, kojemu bi osnovna zadaća bio nutarnji preporod hrvatstva, prijelaz od idealističkog, romantičnog, dogmatskog shvaćanja na realističko, pozitivno i evolucionističko. Iz traženja stvaranja duhovno čvrstih, slobodnih pojedinaca-Hrvata koji će se historijskim i državnim pravom koristiti prema svojim potrebama, koji će raditi prije svega na duhovnom ujedinjavanju Hrvata da bi kao takvi imali realne snage za postignuće ujedinjene Hrvatske, progovara sam program mladoga pokoljenja.⁴ Marjanovićev poziv na usvajanje novih smjerova hrvatske politike — smjer sjever i sjeveroistok (Podunavlje i Balkan), umjesto zapad i sjeverozapad — odraz je južnoslavenske orijentacije političkog dijela pokreta Hrvatske moderne. Tim svojevrsnim credom mlade generacije izraženim u obliku osobne ocjene političke situacije na kraju XIX. st. Marjanović završava prvi dio knjige »Hrvatski pokret«.

Godinu dana kasnije (1904) izlazi u Dubrovniku drugi dio iste knjige, u kojoj Marjanović analizira studentski i srednjoškolski pokret potkraj XIX. st. smatrajući ga bitnim preduvjetom novoj dispoziciji mišljenja i odnosa što urodiše narodnim pokretom 1903. g. — jer, omladina ga je, po njemu, započela, a narod izveo.

Devedesetih godina, javnim životom Banske Hrvatske ovladala je malodušnost i slabost zbog »štreberstva« odvisne činovničke i strančarstva neodvisne oporbene inteligencije — strančarstvo oporbenjaka bijaše, po Marjanoviću, utemeljeno na fanatizmu stranačkome, te svaki onaj koji htjede izgraditi novi značaj intelektualca, morao se pregnuti na borbu za slobodu mišljenja i kritike. Te zadaće mogla se prihvatiti jedino omladina još nezahvaćena stranačkim interesima, koja je stasala u doba kada se znaci nedjelotvornosti starih metoda političke borbe nedvosmisleno pokazale. Htijući afirmirati slobodu osobnog mišljenja, slobodu političkog djelovanja i slobodu umjetničkog stvaranja, ta se mladež našla izložena udarcima i režima i oporbe.

Omladinski pokret pojavio se u tri skupine — prva istupa srednjoškolska omladina g. 1895. litografiranim srednjoškolskim listom »Nada«, 1897. g. politička skupina relegiranih studenata pokreće u Pragu »Hrvatsku misao«, dok literarna skupina bečko-zagrebačka izlazi pred javnost 1898. g. s listom »Mla-

⁴ »Do sada smo težili samo za Hrvatskom, da nam ona tako sačuva vanjske atribute naroda, ali mi moramo uprijeti da stvorimo Hrvate, pa da slobodna Hrvatska bude rezultat, a ne premisa. Do sada smo ujedinjavali zemlje, ali mi moramo ujedinjavati u prvom redu duhove i našu rasu. Do sada smo se inatili o načelima, od sada moramo da se natječemo u radu. Do sada smo stvarali idealnu, pojmovnu Hrvatsku, ali mi moramo stvarati realnu, živu Hrvatsku« (115).

dost«. Marjanović osobito ističe značenje pokreta srednjoškolaca, koji, iako mladići od 15 do 18 godina, očitješe potrebu unošenja novih elemenata u naš duhovni život. Oni ne htjedoše još »zahvaćati u život«, oni se za njega tek spremahu, i to savjesnim radom oko izgradnje novoga tipa intelektualca u Hrvatskoj. Pođoše od sebe, pa čitahu plodove evropske suvremene literature, a uzorom im postade danski kritičar Georg Brandes, pa njegov kritički duh osvoji mladež. Srednjoškolci ne zapadaahu u skrajnosti, i poput neke srednje mjere između literarne skupine što bježaše od stvarnosti štovanjem čiste umjetnosti duše i političke skupine što zapadaše često i u vode utilitarizma, čine kritičko-sintetički element pokreta.⁵ Marjanović smatra da te tri skupine pokreta stvoriše i »individualno nagnuće i razlika u godinama« (19), pa tako, u skladu s osobnim sklonostima, neki se predadoše borbi za slobodu umjetničkog stvaranja i odvrgoše od neposredna zahvata u politički život zemlje, dok drugi htjedoše što prije djelovati te studirahu gospodarske i socijalne prilike u Hrvatskoj spremajući se za politički rad. Prema tim svojim težnjama studenti odabraše i grad svojih studija — prvi odoše u Beč, a politička skupina u Prag. Marjanović ne zanemaruje niti socijalnu strukturu skupina, smatrajući da je ona u bitnoj svezi s izborom životne orijentacije; bečko-zagrebačku literarnu skupinu tvore djeca činovnička, građanska, zagrebačka uglavnom, nezadovoljna prilikama u zemlji, ali uvjetovana sredinom u kojoj su rasla, sklonija bijegu od života negoli radikalnom zahvatu u njega, dok političku skupinu čine djeca pokrajine i sela najneposrednije suočena s gospodarskim posljedicama Khuenova sistema, te, nevezana obzirima, najspremnija je prihvatiti načela demokratizma i radikalizma (22—23). Srednjoškolci bijahu, pak, i gradskog i seoskog podrijetla. Prema Marjanoviću, i literarna i politička skupina zapadahu u skrajnosti, ali nalaziše i jedna drugoj korektiv. Važno je ovdje istaknuti njegovo mišljenje da i jedna i druga skupina, iako se poslužile formulama gotovih pokreta na koje naiđoše — »bečani« idejama Moderne i H. Bahra, a »pražani« onima Masaryka — ne čine proizvod datih sredina, već prije svega hrvatskih prilika, a gotove formule prihvatiliše videći mogućnost njihova djelovanja i u adekvatnim hrvatskim uvjetima. Srednjoškolci, kako već rekoah, vide uzor u G. Brandesu, a sve tri skupine, jedna štovanjem čiste slobode umjetničkog stvaranja i esteticizma, druga izdizanjem slavenskog demokratizma, a treća težnjom priključenja Hrvatske evropskoj naprednoj kulturi, iziđoše na taj način »iz dotadanjih naših tijesnih, isključivo patriotskih granica« (24), što uvjetuje i znatno sudjelovanje Slovenaca, osobito u nadaškom pokretu, te nekih Srba. No, taj tzv. »jugoslavenizam«, imao je, prema Marjanoviću, »tek u praškoj grupi nekih političkih primjesa«, dok je kod ostalih proizlazio iz težnje širenja vidika i veza »iz spoznaje da partikularizam najviše sprječava kulturni razmah« (24).

Istodobno razmahu ovih triju smjerova omladinskog pokreta, u Zagrebu se 1898. g. javlja jedna skupina kojoj je »jugoslavenizam« »bio više nego

⁵ »Zato je ova skupina unijela baš one elemente, koji nijesu išli u skrajnosti, ona je bila i literarna i socijalna, ona je jednom riječi unijela kritičko-sintetički momenat među mladež. A to je od ne malene važnosti. Drugi su bolje pisali ili življe agitirali, ali ovi su najbolje spajali« (21—22).

kulturna i politička konsekvencija, on je bio — ciljem« (24). Skupina studenata zagrebačkog Sveučilišta, prozvavši se »ujedinjenom hrvatsko srpskom omladinom«, htijevši se neposredno uključiti u politički život, izdala uz potporu starijih hrvatskih i srpskih političara almanah »Narodna misao«, a kasnije i tjednik pod istim nazivom. Politička, praška skupina mladih, iako je, površno gledano, vezaše uz ovaj krug ideja hrvatsko-srpskog izmirenja, ne dočeka je s odobravanjem, budući da je potonja krenula u javni život metodama stare oporbe. Uz to, i samo shvaćanje »jugoslavenizma« te skupine bilo je strano pražanima. Djelatnost skupine oko »Narodne misli« uskoro i umine.

Govoreći o omladinskom pokretu, Marjanović se posebno zadržava tek na jednoj osobi, liku Stjepana Radića, sjećajući se njegova utjecaja na razmišljanja i opredjeljenja srednjoškolaca. Burne školske godine 1895/96, nakon spaljenja mađarske zastave na Jelačićevom trgu u Zagrebu i procesa protiv studenata, po đačkim učionicama poput legende širila se priča o Stjepanu Radiću, a jedan njegov tekst kolao je među srednjoškolcima i bivao pomno prepisivan. »Pojavio se je najprije glas o njemu kao o nekom narodnom apostolu« (26). Njegov prosvjed protiv dvostrukog morala — jednoga privatnog, a drugoga za javnost —, njegov poziv mladeži da se svestrano obrazuje, samostalno i kritički misli, te da ne zaobilazi narod već od njega i uči našao je spremno tlo u dušama srednjoškolaca. Mladi pregnuše raditi, učiti, misliti, diskutirati, i što je osobito karakteristično za tu »novosmjersku struju, svak htjede misliti po svome, ne uzimajući čak niti Radića za autoritet, što ovaj, po riječima Marjanovića, nikada nije niti želio« (27—28). I upravo u toj nediscipliniranosti leži, po Marjanoviću, glavni uzrok činjenici da su svi listovi mladih, i onih »pražana« i »bečana«, bili kratkoga daha, jer pokret nikada nije postigao znatniji stupanj organiziranosti. No, u toj težnji samosvojnosti, u uzdizanju pojedinca ponad skupine, vidi on i veliku baštinu pokreta, jer »time se je utvrdio intelektualno i moralno tako, da ni onda, kada su pojedine skupine kao takove oslabile, nije oslabila i snaga pojedinaca« (28—29).

Kod »pražana« vidi Marjanović najснаžnije izraženi radikalizam u prvom časopisu, »Hrvatskoj misli«, dok literarna skupina počinje općenitijim temama, da bi se kroz »Hrvatski salon« i »Život« više približila prilikama u Hrvatskoj i sukobila s protivnicima. »Pražani« i »bečani« dolaze u sukob zbog zahtjeva prvih da literatura treba biti socijalno radikalna, dok su drugi težili esteticizmu, slobodi ispoljavanja umjetnikove duše. Srednjoškolci u političkim pitanjima simpatiziraju prašku skupinu, dok u literaturi izražavaju shvaćanja bečko-zagrebačke skupine.

Godine 1900. i 1901. Marjanović vidi zastoj pokreta, a uzroke mu nalazi prije svega u smjeni generacija na Sveučilištu. No, već školske godine 1901/02., kao reakcija na izborni poraz oporbe i jadni ishod proslave 400-te godišnjice Marulićeve »Judite«, naprednjaci se ponovo okupljaju, ali sada u zajednički pokret koji je imao prvenstveno političko obilježje. Oni pobjeđuju na izborima u Hrvatskom akademskom potpornom društvu, a uskoro izdaju i brošuru, neke vrste svojeg programa, »Poraz i Slavlje«, u kojoj, komentirajući izborni

poraz oporbe i ishod proslave o četiristotoj godišnjici Marulićevoj, iznose svoje viđenje narodne prosvjete i politike. I konačno, u jeku priprema za fuziju domovinaša i obzoraša u jedinstvenu stranku, rade na izdavanju svojega glasila »Hrvatska misao«, naglašavajući ponovo, tijekom pokreta uvijek isticanu misao, da ne žele biti nova stranka, već kvasac što podiže volju i snagu svih djelatnika oko probitka narodnoga. I kada 29. siječnja 1903. godine »hrvatska napredna omladina« daje na skupštini izjavu kojom pristupa novoj Hrvatskoj stranci prava, pokret hrvatske omladine od kraja stoljeća i formalno gubi svoje prvotno obilježje. Razloge pristupanju omladine Hrvatskoj stranci prava Marjanović vidi, s jedne strane, u »slogaškoj ekstazi« hrvatske javnosti, a s druge strane u »odijumu proti omladini« što ga izazvaše glasine o mađaronstvu mladih (55). No, već i put koji je omladina prošla od 1901. do 1903. godine, čini na neki način rezime modernističkog pokreta, pa time i izlazi iz okvira težišnih razmatranja ovoga teksta.

Sabirući Marjanovićeve misli o omladinskom pokretu, i to, u »Hrvatskom pokretu« prije svega o političkim njegovim skupinama, vidimo njegovo vrednovanje toga pokreta kao bitnoga poticajnog i djelatnog elementa izgradnje modernoga, demokratskog načina mišljenja i djelovanja u hrvatskom političkom i kulturnom životu.

Godine 1906. tiskana je u Zadru knjiga Milana Marjanovića »Iza Šenoa, četvrt vijeka hrvatske književnosti«, u kojoj on ocjenjuje razvoj naše literature tijekom posljednjih desetljeća XIX. stoljeća, njezino značenje u javnom životu, te njezinu uvjetovanost političkim i općedruštvenim prilikama zemlje.

Marjanovićeva postavka da svako uistinu vrijedno umjetničko djelo mora rješavati neki problem, određuje i njegov kritički odnos spram književnim smjerovima; on je protivnik praznoga formalizma i šablonskoga tradicionalnoga idealizma, ali isto tako i utilitarističke umjetnosti što je zagovarala politička skupina mladih koncem stoljeća, te diletantizma i pozerstva naših modernista bečkoga kruga. Težeći sintetskom prikazu hrvatske kulturne scene koncem stoljeća, Marjanović prati iz godine u godinu umjetničku produkciju i sukobe mišljenja po listovima; analizira ih i ocjenjuje. Modernu ne vidi pukim importom iz Evrope — literatura pripovjedača-realista devedesetih godina sve više obojena sentimentalizmom, dekadentnim ćućenjem propadanja i nemoći, zatvaranjem u intimni svijet duša pojedinaca, čine po njemu utemeljenje i prijelaz Hrvatskoj moderni. Postojala je »dispozicija duhova« adekvatna onoj Evrope, no ona se u Hrvatskoj pojavljuje iz dijametralno suprotnih razloga — dok je Evropa reagirala povratom idealizmu, subjektivizmu, individualizmu i psihizmu na prevlast materije nad duhom što propovijedaše pozitivističke znanosti, na naturalizam u umjetnosti, — u Hrvatskoj »doživjesmo reakciju i to sustavnu i dosta duboku reakciju, a da nismo imali akcije. Oborili smo se proti pozitivizmu, znanosti, liberalizmu, naturalizmu i t. d., a da svega toga nijesmo imali« (95).

Razloge tome Marjanović vidi u tadanjim općim prilikama u Hrvatskoj — liberalizam nije mogao naći odziva u zemlji u kojoj su pod njegovim plaštom djelovali narodnim interesima pogubni elementi, a kako je duh pozitivizma i novih znanstvenih smjernica u Evropi bio povezan s liberaliz-

mom, nije mogao kod nas okupiti pristaša. Evropa reagira iz prezasićenosti a Hrvatska iz gladi, i time Marjanović objašnjava toliku silinu borbi što se razviše oko i u pokretu Hrvatske moderne, kao i konačnu negativnu stvaratelj-sku bilancu pokreta.

Hrvatska je išla u korak s oba glavna modernistička oblika reakcije — u Dalmaciji se duhovi prikloniše idealističkoj reakciji Brunetièrova smjera, dok mladež Banske Hrvatske odlazi u Beč, pokreće časopis »Mladost« i stoji na postavkama Hermanna Bahra, zagovornika psihizma i svojevrstne »romantike nerva«.

F. Folnegović počinje 1893. izdavati u Zagrebu »Prosvjetu« i prvih se godina u tom časopisu piše u duhu novoga idealizma, da bi uskoro prevladao tradicionalni idealizam i sentimentalizam. Marjanović ukazuje na činjenicu da je u ono vrijeme »na sjeveru idealizam bio neka isprika nerada i neki plašt tromosti, a kod južnjaka se je javljao kao kulturna, kao etička potreba. Na sjeveru je on bio puki pojav, na jugu princip« (115—116). Ante Tresić Pavičić pokreće 1897. u Splitu »Novi vijek«, časopis u kojemu će istupati zagovornici reakcije idealizma. »Novi vijek« zagovara svojevrstni eklekticizam te formalističko shvaćanje umjetnosti i u njemu je, po Marjanoviću, konačno u jednome sustavu iznesen tradicionalni eklekticizam hrvatske duhovnosti.

Iznoseći razvoj modernističkoga pokreta u Hrvatskoj, Marjanović prenosi analizu skupina — literarne bečke, političke praške i srednjoškolske — iz svoje knjige »Hrvatski pokret«, proširujući je tek s obzirom na njihove stavove o umjetnosti. Bečka skupina hrvatskih studenata, nezadovoljna neoklasicizmom i formalizmom »Novoga vijeka«, kao i odnosom spram umjetnosti iznesenom u časopisu relegiranih studenata u Pragu, »Hrvatska misao«, pokreće 1898. godine časopis »Mladost«. Zagovarala je ona potpunu slobodu umjetničkoga stvaranja, pisala o prezasićenosti i izmučenosti duša, sjeti i čežnji za novim idealima, o »djeci sa staračkim licima«. Pa iako takav istup jest u mnogome odraz utjecaja bečke Moderne i nordijske literature, »ono raspoloženje nije bilo ništa drugo, nego jedan korak dalje, jedna evolucija raspoloženja naše književnosti, kako ga opažamo u sredini devedesetih godina, kod naših najboljih pisaca« (140). No, takvo pisanje izazva burnu reakciju u Hrvatskoj, razviše se borbe »starih« i »mladih« koje napokon ove potonje iscrpiše prije negoli posvjedočiše svoje teorijske stavove odgovarajućim umjetničkim ostvarenjima. Shvaćanja umjetnosti bečke i praške skupine bijahu gotovo dijametralno suprotna, te se stoga ne valja čuditi da u neku ruku apolitički pripadnici literarnoga kruga, napadani od oporbe i svojih praških kolega, počеше s vremenom objavljivati i u službenim vladinim listovima u kojima se podupiraše liberalizam u umjetnosti, dok se politička skupina pokreta složila s oporbom. Pražani pokazahu ozbiljniji interes za literaturu jedino u »Hrvatskoj misli«, te se iz kritičkih tekstova tamo objavljenih mogao, po riječima Marjanovića, očekivati razvoj literarno-socijalne kritike po uzoru na rusku publicističku kritiku. Međutim, prvotno načelo o piscu-osobi, zagovaranje piščeva utemeljenja u narodu, kao i »umjetnosti za život«, izvrglo se vrlo brzo u čisti utilitarizam. Bečanima se predbacivao bijeg od života, izdživanje ponad naroda, amoralnost, te u časopisu »Novo doba« nalazimo oštru osudu dekadanse koja

da je nezdravi, protunaravni pokret, kao i poziv da umjesto u svijet treba ići u narod. »Novo doba« polemizira i sa stavovima iznesenim u »Novom vijeku« ali nije u stanju sustavno razrađenom literarnom racionalizmu protivstaviti domišljene i argumentirane stavove — sukobi s »Novim vijekom« ostaju tek, »više manje«, na političkom polju. Nedorečenost i svojevrсна misaona neizgrađenost vidljiva je i kod bečana koji sistemu »Novoga vijeka« nisu znali i mogli odговорiti »nego samo vikali: slobodu, slobodu hoćemo!« (144).

Marjanović notira i istup naših secesionista u likovnoj umjetnosti, te prosvjed koji izazvaše u javnosti, upozoravajući da »Secesija baš nije išla za tim, da nuditetom prikaže ljepotu ljudskoga tijela, jer u njoj baš i nema lijepih tjelesa, nego ona se koncentrira na licu, da prikaže dušu. Secesija je različna i od renesanse i naturalizma, tijelo je za moderne tek sredstvo za prikaz duševnih emocija, a ne za ljepotu puti i crte« (156). No, ta snaga i zamah potražaje tek nekoliko godina, te Marjanović uskoro zaključuje da je »konac, koga vidimo par godina kasnije, bio taj, da je iz našeg slikarstva elemenat misaoni i psihički skoro posve nestao, a ostala tehnička slikovitost u bojama« (158).

Gubljenje daha i rasplinjavanje daleko je snažnije izraženo kod predstavnika bečke literarne grupe pokreta Moderne, budući da oni, niti u godinama najvećega uzleta, ne polučiče, za razliku od likovnih umjetnika, umjetnička djela kojima bi potvrdili svoje maglovite teorijske postavke. I čini se da jedino što postigoše bijaše otvaranje i prožimanje Hrvatske suvremenim evropskim duhovnim kretanjima. Takvom zaključku privodi nas Marjanovićevo izlaganje želja i pokušaja, sukoba i promašaja u razdoblju pokreta Hrvatske moderne. Značenje njegovo vidi on u stvaranju plodnog tla za novu umjetnost.⁶

3. Godine 1903. izlazi u beogradskome »Kolu«, listu za nauku i književnost, u rubrici Pisma, članak Ivana Šajkovića⁷ pod pseudonimom Vidoje, Stjepan Radić i njegova družina nisu iskreni pobornici srpsko-hrvatske sloge i jedinstva (Kolo, V/1903, knj. 5, sv. 5, 302—310. str.). Šajković, tijekom svojega studija u Pragu blizak hrvatskim studentima oko »Hrvatske misli« i »Novoga doba«, u ovome pismu oštro i jetko napada Radića i ostale svoje donedavne prijatelje. Radić prema njegovu mišljenju »... pod imenom propovednika sloge i jedinstva (to je važno) srpsko-hrvatskoga, nije ništa drugo — to je naše najdužlje uverenje — do jedan vrlo energičan propagator veliko-hrvatske ideje... koji se svojom jedinstvenom metodom ume svakome da

⁶ Dajući još jednom 1913. sažet prikaz omladine iz 1895. i datirajući njezin pokret do 1903, kad se on od omladinskog pretvara u »narodni«, M. Marjanović je ponovo istakao njezinu unutrašnju diferencijaciju. Pri tome se nije ograničio na osnovnu »razliku genetičke prirode« između dvije glavne skupine u njoj, nego je upozorio i na činjenicu, metodički veoma važnu, da je »ovakvo principijelno razlikovanje bilo jedva primetno u praksi, jer su postojale brojne nianse i mnoge neuređene grupe, mnoge oscilacije i mnoga mešanja« (Savremena Hrvatska, Beograd 1913, 315).

⁷ O ovom književniku i diplomatu (1873—1946), rodnom iz Valjeva, koji je u Pragu studirao slavistiku a kasnije prevco finski ep. »Kalevala« v. Enc. Jug. VIII, 1971, 231.

uvuče pod kožu, mi tvrdimo, nije ništa drugo do *skriveni neprijatelj srpskoga naroda!*» (302). Šajković jednako ocjenjuje i skupinu oko »Hrvatske misli« iznoseći da su »nekada u Hrvatskoj bili većinom starčevićanci, docnije, *kad su se prosvetili*, i kad su osetili, koliko je plitka, kako je gola, kako je otkrivena glupost 'starčevićanizma', zastideli su se — i tražili su načina, da tu glupost i tu golotinju prikriju. Osim toga, oni su uvideli, da starčevićanizam baš s toga, što je glup i plitak nije dovoljno *političan* pa su tražili novu formu za svoj rad i svoje težnje« (303). Realnu politiku usvojili su hrvatski studenti od Masaryka, prema Šajkovićevim domišljanjima jedino u svrhu prikrivanja »starčevićanskog« sadržaja — velikohrvatske ideje — u pristaljoj formi Masarykovih etičkih postavki. Šajkovićev čitavi tekst neke je vrste plito-publicističkog razračunavanja a u ovome je pregledu zabilježen kao daleki prolog 1929. godine objavljenome članku »Nekoliko momenata iz omladinskoga pokreta (od 1893—1903)«. ⁶

Prema autorovim sjećanjima njegova je zadaća bila pobuditi među omladinom u Srbiji interes za pokret u Pragu »ali na žalost, rezultati nisu bili osobito veliki« (263); većega odziva nije bilo i gotovo jedino što je Šajkoviću uspjelo u Beogradu bilo je raspačavanje »Novoga doba«. Autor spominje i osnivanje društva u Beogradu »koje bi podržavalo naš rad i pokret... Udruženje je bilo osnovano ali nije imalo dovoljno životne snage da se održi...« (264). Siječnja 1898. g. u Beogradu je povijesno-filološko društvo »Daničić« organiziralo večer posvećenu »radu ujedinjene hrvatske, slovenačke i srpske omladine« (265) što je bila i posljednja inicijativa te vrste.

Šajković je i u ovome članku posvetio dosta prostora sjećanjima na Stjepana Radića te se konačno poziva i na svoje pismo od 15. veljače 1903. (članak objavljen u »Kolu«) zaključujući da je »tu govorio ne samo o *nekim* stranicama Radićeva rada već o *radićanizmu* čije sam početke ja prvi ulovio, a koji se je docnije razvio u jedan fatalan pravac za narodno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca« (269). Autor međutim u ovome članku prešućuje svoju generalnu ocjenu pokreta oko »Hrvatske misli« iznesenu 1903. g. budući da mu je 1922. godine podosta toga s kraja XIX. st. »izgledalo« drugačije. Šajkovićev tekst, izrazito politički obojen i tendenciozan, donosi ipak nekoliko zanimljivih podataka o neuspješnim pokušajima praške skupine hrvatskih studenata da, osim Slovenaca, zainteresira i Srbe za suradnju i zajedničko istupanje.

II

1. U međuratnom razdoblju nalazimo u časopisima, zbornicima i u dnevnom tisku veće ili manje rasprave o značenju pokreta Hrvatske moderne u kulturnom i političkom životu. U osvrtu na te tekstove iznosim tek osebujna stajališta autora ne ulazeći u njihov detaljniji prikaz, što mi, naprotiv, bijaše nakana pri analiziranju Radićeva članka iz 1900. i Marjanovićevih priloga do

⁶ Istim se pitanjem Šajković bavi u članku, Opet nešto o radićanizmu, »Dobroćnik«, 24. prosinca 1903.

1913, jer su njihova razmišljanja, bilo svojom jezgrovitošću, bilo širinom zahvaćanja u djelatnost omladine na prijelomu stoljeća, činila svojevrsni prolog historiografskim razmatranjima o pokretu Hrvatske moderne.

God. 1927. izlazi zbornik posvećen T. G. Masaryku u kojemu Dragutin Prohaska razmatra »Utečaj T. G. Masaryka na modernu jugoslavensku kulturu.«⁹ Već sam naslov članka govori o specifičnom aspektu pokreta kojim se autor bavi, pa je razumljivo da je osobito značenje u spektru omladinskog pokreta s kraja XIX st. pridao tzv. »praškoj skupini« i omladincima koji su s njome bili u vezi, jer se kod njih najjače osjeća Masarykov utjecaj. Njegovo filozofsko učenje omogućilo je izgradnju specifičnoga moralnog stava kod naših »Pražana«. Usvajanje metode sitnoga, realnoga rada u svakodnevnom kulturnom i političkom djelovanju dovodi ih do traženja ne samo reforme obrazovanja već i svekolikoga javnog rada, dok pojmovno određenje naroda što ga usvojiše od Masaryka, čini temeljnu pretpostavku novome gledanju na nacionalne i političke probleme u domovini. Zahtjev za jedinstvenim moralom, realizmom i kriticizmom u znanstvenom i kulturnom radu, prekid s državno-pravnim romantizmom, te traženje novih sadržaja u književnosti i napuštanje ispraznog patriotizma, postavili su »Pražani« zadojeni Masarykovim učenjem, i to bi, prema Prohaski, bile najznatnije posljedice češkoga, Masarykova utjecaja na nekoliko pokoljenja naših studenata u Pragu (168).

Prohaska prati djelatnost više generacija, no, za ovaj je prikaz relevantan tek njegov osvrt na prvu prašku skupinu, onu što pokreće »Hrvatsku misao« 1897. i uglavnom se okuplja i oko časopisa »Novo doba«, te dijelom oko lista »Glas«. Zato se i osvrćem na neke sporne Prohaskine tvrdnje iznesene u vezi s tom skupinom. Njegova tvrdnja, iznesena na samom početku teksta, da »uopšte čitava češka kultura utecala je na njih (praške hrvatske studente; Lj. R.) te se Hrvati prevrnuše od neprijatelja u prijatelja Srba i jedinstva narodnoga« (108) ukazuje na autorovu sklonost pojednostavljenju problema i jednostranost pri zaključivanju. Već ova Prohaskina tvrdnja pobuđuje sumnju u samu sebe. Konstatacija o neprijateljstvu što su ga hrvatski praški studenti gajili sram Srba nategnuta je i nedomišljena; hrvatski studenti ne bijahu neprijatelji Srba niti hrvatske oporbe kojoj se u mnogome suprotstavljahu, već se svom silinom mladenačke energije usprotiviše svemu što slabi Hrvatsku ili je ne unapređuje — bijaše to više-manje nedjelatna politika hrvatske oporbe, ali i držanje Khuenovih Srba. No, možda najproblematičnije Prohaskino stajalište jest ono o imenu, a s tim u vezi i značaju lista »Hrvatska misao«, što znači, i samoga pokreta u njegovim začecima. Izreći tvrdnju da je u nazivu časopisa težište na imenici »misao« a ne na pridjevu »hrvatska« i takav svoj stav argumentirati zaključkom da je omladina željela, za razliku od »Starih«, »misliti« a ne »hrvatovati«, ne samo da je nedomišljeno i jednom konfuznom rečenicom izneseno, već u osnovi i netočno.¹⁰ Hrvatski su sveučili-

⁹ T. G. Masaryk. Zbornik. Priredila Jugoslovensko-čehoslovačka liga u Beogradu. Redigovao dr. Dragutin Prohaska. Beograd—Praha 1927. (Prilog D. Prohaske str. 102—168.)

¹⁰ »U tome natpisu nije istaknut atribut 'hrvatska' nego imenica 'misao' jer se ova generacija htela da razlikuje od starije time što misli a ne time što hrvatuje, kako se do sada radilo« (112).

lištarci svojem listu dali ime »Hrvatska misao« upravo zato što htjedoše već samim njegovim nazivom upozoriti na svoju težnju za stvaranjem novog načina gledanja na hrvatske kulturne, društvene, gospodarske i političke prilike. Oni nisu željeli »misliti naprosto«, oni htjedoše misliti i stvarati, u skladu s realnim mogućnostima, novu, bogatiju i slobodniju Hrvatsku, željeli su i misliti hrvatski, a misliti hrvatski ne znači samo isprazno »hrvatovati«. Mladi se protiviše metodi djelovanja stare oporbe, gotovo isključivo državnompravnoj borbi pri kojoj socijalni i gospodarski uvjeti života naroda bijahu zapostavljeni — oni htjedoše realni, »sitni rad« u narodu, postignuće gospodarskog i kulturnog boljitka, što čini čvršće temelje borbi za punu nacionalnu i državnu neodvisnost. Oni se ne protiviše hrvatstvu stare oporbe, već izvrgavanju njegovu u praznu frazu i juridičku definiciju.

Prohaskin tekst obiluje nategnutim domišljanjima, što se možda najbolje očituje u njegovoj primjedbi da je praškim studentima, masarykovicima, »najmanje [...] uspevalo i najmanje su pokušavali da nasljeđuju Masarykov 'husitizam' i da nađu klice jugoslovenskoj filozofiji historije (potc. Lj. R.) u bogomilizmu ili u bilo kakovom religioznom opravdanju naroda i njegove kulture« (168).

5. Godine 1929. objavljuje naprijed spomenuti pripadnik praške grupe Ivan Šajković u časopisu »Književni Sever« (Subotica) članak »Nekoliko momenata iz omladinskog pokreta (od 1893—1903)« ističući na samome početku teksta besmisleno tvrdnju da se »na *celokupnu* istoriju Srbije i Crne Gore, sve do svršetka poslednjega velikoga rata, ima gledati kao na *besprekidnu* borbu za oslobođenje i ujedinjenje *celokupnog* našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba« (255). Autorovo tendenciozno iznošenje i povezivanje činjenica ilustrira i njegova tvrdnja da su »posle pojave almanaha 'Narodna misao' u centru rada u Zagrebu stajali Srbi — omladinci *Svetozar Pribičević*, *Jovan Banjanin* i *Bude Budisavljević*. Ali je težište rada uskoro preneto u Češku — u Prag, na neutralno zemljište« (isto, 260). U ovom prikazu praške skupine Šajković, za razliku od ocjene donesene u članku iz 1903, piše o hrvatskim studentima s puno pohvala navodeći da je njihov časopis »Hrvatska misao« »otvorio vrata i braći Srbima i Slovencima. Među Slovencima našlo se odmah dosta pristaša, koji su stupili u saradništvo, a od Srba praških primila je učešće samo — moja malenkost. Kod srpske omladine bilo je nepoverenje. Osobito je smetao naziv 'Hrvatska misao'« (262). Šajković konstatira tek da je naziv bio »nepraktičan«, »ali samo radi naziva odbijati inače dobru stvar — takođe nije imalo smisla« (262). Težnja Pražana ne interpretira 1929. kao »preporođeni starčevićizam« (Kolo, 1903, knj. 5, sv. 5, 303) već ističe da »omladinu toga pokreta ne samo da nije zadovoljavala unutrašnja politika u Hrvatskoj, odnos prema austro-mađarskoj upravi, no i svi ekonomski i moralni ustavi narodnoga života, odnos inteligencije prema puku, besprincipnost partijske borbe, i, najzad, mučila ih je nejasnost i neodređenost srpsko-hrvatskih odnosa« (263).

6. Godine 1936. izlazi u Zagrebu »Obzor« — Spomen knjiga 1860—1935, u kojoj niz znanstvenih i kulturnih radnika objavljuje priloge s područja povijesti, umjetnosti i filozofije, dajući uglavnom pregled zbivanja u Hrvatskoj u razdoblju što ga je krug oko »Obzora« tijekom postojanja lista, ako ne djelatnošću svojom i svojih suradnika stvarao, a ono dnevnim napisima pratio i zabilježio.

U toj su knjizi objavljena dva članka što se fiksiranjem bitnih značajki političkog života i literarnih previranja na prijelomu stoljeća izdvajaju iz niza tekstova što se bave specijalnim pitanjima zahvaćajući i razdoblje trajanja pokreta.

Tekst Josipa Horvatha, »Izmjena generacija« (Hrvatska politika 1895—1905), daje presjek zbivanja u hrvatskoj politici na razmeđu stoljeća, izdvajajući bitne probleme, i njihovu ocjenu. Obzoraška obojenost teksta očituje se prije svega u tezi da je Strossmayerovo pokoljenje stvorilo naraštaj što će srušiti Khuen. Misliti to doslovno, znači misliti netočno, jer i Radić još 1892, stupivši pred Starčevića, izjavljuje da je on, kao i sva mladež, pristao njegove stranke.¹¹ Može se jedino tumačiti da je pokoljenje 1895. stvorila Strossmayerova generacija posredno, povijesno gledano, podizanjem kulturnih institucija, njegovanjem znanosti, održavanjem jednog vida jugoslavenske ideje, no, u dnevnoj praksi 90-ih godina bijahu »obzoraši« »generali bez vojske«. Horvatov tekst pruža međutim niz vrijednih zapažanja i ocjena. Konstatirajući dinastičko raspoloženje hrvatske oporbe u Khuenovu razdoblju, on zaključuje da »događaj od 16. listopada 1895. oduzima Hrvatskoj jednu iluziju i donosi jedno iskustvo. U intimnosti duše svršen je proces jednoga velikog vjekovnog obračuna« (19). Značenje demonstracije spaljivanja mađarske zastave 16. listopada 1895. Horvat vidi i u tome što to, po njemu, bijaše prvi ofenzivni istup protiv Khuenova režima (19). Zanimljiva je i autorova ocjena procesa provedena protiv sudionika tih demonstracija, kao preludija »u poznije veleizdajničke procese i po svojoj juridičkoj konstrukciji i po načinu vođenja« (18). Kod Horvata nalazimo i ocjenu položaja i držanja Srba za Khuenova banovanja u zaključku da »režim grofa Khuen-Hedervaryja stvarno uskrisuje srpski nacionalizam u hrvatskim krajevima, od dojučerašnjih 'pravoslavni Hrvata' stvara borbene Srbe. Valja priznati da mu je u tome nesvjesno pomagalo pravaštvo sa svojom intransigentnošću prema Srbima kao i austrofilski kurs u obrenovićeovskoj Srbiji. Srbima pod Khuenovim režimom strana je hrvatska državnopravna politička borba, oni provode nesentimentalnu politiku utilitarizma, srpski kotarovi glavni su užitnici ekonomskih i kulturnih nastojanja, koja se ne mogu poreći režimu« (17). Mladi odlučise poraditi oko hrvatsko-srpskog izmirenja, pa Horvat zaključuje: »Samo izglađivanje toga spora, sloga među svima elementima pučanstva daje izgleda u uspjeh borbe protiv Khuenovštine — to bijaše temeljna misao nove generacije« (20). Horvat prati razvoj generacije od 1895. na političkom i kulturnom polju, da bi rezultat pokreta hrvatske moderne vidio u politici Napredne

¹¹ Vladimir Koščak, Mladost Stjepana Radića, Hrvatski znanstveni zbornik 2, Zagreb 1971, str. 156.

stranke i stvaranju hrvatsko-srpske koalicije. Najznatnijim likom razdoblja Moderne, iako ovaj bijaše izvan pokreta, označava Frana Supila. Liniju izraštavanja pokreta u smjeru Radićevih ideja nije, međutim, niti Horvat shvatio kao plod idejnih zasada iz razdoblja pokreta Hrvatske moderne.

U Spomen knjizi nalazi se i članak Ive Hergešića »Mladi u hrvatskoj književnosti 1897—1907« o istupima Mladih u razdoblju »borbene faze Pokreta« na području književnosti, ne odvajajući književnu skupinu od djelatnosti »Pražana«. ¹² Analizirajući članke važne za književnu problematiku objavljene u »Hrvatskoj misli« i »Mladosti«, Hergešić zaključuje da »ovaj bojni poklič kojim Ivanov zaključuje svoja razmatranja o hrvatskim književnim prilikama, nije puka tirada. Osnutak Društva hrvatskih umjetnika (secesija mladih umjetnika iz Društva umjetnosti 1897.), osnutak i rad Društva hrvatskih književnika, osnivanje novih časopisa — sve su to praktične primjene ovoga prijedloga.« No, ocjenjujući Dežmanov programatski članak u »Mladosti« primjećuje on da dekadentizam, zastupan u tekstu, bijaše čisto blefiranje. Već u uvodniku »Hrvatskog salona« isti će autor zagovarati »narodne potrebe priznavajući tako odgojnu i patriotsku misiju književnosti. Odatle se rađa neka dvojnost, koja daje obilježje čitavoj Modernoj: ni artizam, ni tendenciozna umjetnost, nego jedno i drugo« (127).

Zaključujući svoj pregled djelatnosti Mladih u književnosti, Hergešić konstatira da se »ipak ne može oteći melanholičnom dojmu, da taj pokret nije izvršio ono, što je obećavao [...]. Hrvatska je moderna izvanredno mnogo htjela, pa se i ono, što je učinila, čini neznatnim, pogotovo, ako te rezultate gledamo kroz naočale potomstva. A možda je i prerano suditi o tome pokretu (koji je bez sumnje galvanizirao naš javni život), jer je od 1900. do danas štošta ostalo pri starom, premda je nad Hrvatskom prohujao Svjetski rat« (129). No, možda upravo to što je, kako Hergešić 1936. primjećuje, »štošta ostalo pri starom«, ukazuje na neke vrste jalovosti pokreta; od velikih zamisli ostadoše u mnogome tek riječi, a prvotni ideali rezultirahu vlastitom negacijom.

7. Godine 1937. objavljuje istaknuta češka historičarka Milada Paulová u »Československo-Jihoslovanskoj revui« VII, rad »Tomáš G. Masaryk a Jihoslované« prateći Masarykov interes za južnoslavensku problematiku, njegov utjecaj na generacije hrvatskih, a potom i srpskih i slovenskih studenata u Pragu, od njegovih prvih istupa u vezi s okupacijom Bosne i Hercegovine do 1918. U sklopu obrađene problematike, Paulová analizira i Masarykov utjecaj na praški krug studenata u razdoblju pokreta Hrvatske moderne, ne donoseći neka bitno nova shvaćanja. Pišući o Radiću i njegovu presudnom

¹² »Kad je riječ o Mladima i pokretu, koji je prozvan *Hrvatskom Modernom*, spominju se u prvom redu dvije skupine naprednjačke omladine: Bečani i Pražani. Dok su jedni (Bečani) dekadentno nastrojeni i prožeti artizmom, drugi su naprednjački realisti, kojima je politika preča od književnosti. Nema sumnje da u redovima Mladih postoji neka podjela rada, neko opredjeljivanje po temperamentima i stranim utjecajima (Masaryk u Pragu, Hermann Bahr u Beču itd.), ali je prva i druga skupina sastavni dio Moderne« (126).

značenju za pokret, njegovo stajalište o narodnom jedinstvu tumači ona u Prohaskinom duhu. Paulová govori o dva studentska pokreta 1895. — jednom izraslom neposredno iz političkog života u Hrvatskoj, okupljenom oko almanaha »Narodna misao«, i drugom, praškom, pod izravnim utjecajem Masaryka. Pokret oko »Narodne misli« Paulová ocjenjuje starijim od praškoga i njegovo značenje vidi osobito u tome što se protivi zagovaranju sloge Hrvata i Srba, čemu je još Strossmayer težio, već je »na njezino mjesto postavio ideal čistoga narodnoga jedinstva«. ¹³ Snagu Masarykova utjecaja na hrvatske studente vidi u tome što oni postadoše od »romantičnih rodoljuba«, pretežno pristasha »Stranke prava«, realistima. ¹⁴ Osnivanjem »Hrvatske napredne stranke« provedena je u Hrvatskoj, prema Paulovoj, »duhovna revolucija«, a dolaskom Hrvatsko-srpske koalicije na vlast i njezinim djelovanjem oko »sjedinenja sa Srbijom«, postignut je cilj pokreta. ¹⁵ U viđenju pokreta kao, ne samo u krajnjoj konsekvenci već i u samim prvotnim zasadama, unitarističko-jugoslavenskog, Paulová izravno nastavlja na D. Prohasku.

8. Mate Ujević objavljuje 1937. u časopisu »Hrvatska revija« prilog »Omladina na početku XX. stoljeća«. Autor ne raspravlja o začecima pokreta Hrvatske moderne, već analizira uviranje najvećega njegova dijela u naprednjačko političko kolo. On tek konstatira činjenicu da do 1900. omladinski pokret nije bio idejno jedinstven niti čvršće organiziran, na čemu će upravo krilo naprednjaka zdušno poraditi i 1904. osnovati svoju stranku. Ujević primjećuje da naprednjaci preuzimaju političke zaside praške skupine, a od zagrebačke usvajaju poglede o kulturnim i vjerskim problemima, dok na području književnosti potpuno zabacuju Modernu. Naprednjaci gube 1902. godinu dana ranije stečenu premoć na Sveučilištu, ali zato uspijevaju preuzeti »Vijenac« i prvi put razviti aktivnost u narodu. Ujević, međutim, ne vidi u preuzimanju »Vijenca« tek pobjedu naprednjaka, već i njihovu svojevrsnu »idejnu kapitulaciju«, jer su u svome pozivu na pretplatu »Vijenca« izjavili, da ostaju u vezi s »Maticom« i da su 's njom na istom stajalištu, pak će nam biti jednako prva zadaća, da idemo istim patriotskim stazama'« (363). Od borbenih zahtjeva modernista ostaje tek traženje slobode umjetničkog stvaranja a od književnosti traži se realizam, dosljedno realističkom radu na političkom polju, pa Ujević zaključuje da je »ovakovo gledanje na književnost moralo dovesti do likvidacije Moderne, odnosno do novog shvaćanja moderne

¹³ »Hnutí 'Narodna misao' se tudíž obracelo proti 'sloze', dohodě Srbů s Charváty, již hlásal Strossmayer, a na její místo postavilo ideál čistě jednoty národní« (250).

¹⁴ »Jihoslovanští studenti přišli do Prahy z domova politicky roztrfštění, jako stoupenci různých charvátských stran, avšak převládala pravašská ideologie. [...] Charvátsští studenti ze Záhřeba přišli do Prahy na vysokou školu jako přesvědčení romantičtí vlastenci, za kterých Masaryk začal vytvářeti realisty« (252).

¹⁵ »Ivan Lorković a Svetozar Pribičević se stali poslanci a hlavními vůdci koalice, držíce odtud až do konce světové války politickou moc v Charvátsku pevně ve svých rukách a pracující k sjednocení se Srbskem. Tím vykonáno zároveň ve největší, co prof. Masaryk a realismus učinili pro jihoslovanský stát. Realisté se stali politickými pány Charvátska« (261).

književnosti« (360). Naprednjaci, po riječima Ujevića, prvih godina ovoga stoljeća vješto taktiziraju: približavaju se hrvatskoj oporbi, a 1903. ulaze i u novu Hrvatsku stranku prava, sve u cilju jačanja svojih pozicija i lakšeg kontakta s narodom, pridržavajući pravo samostalnog istupanja. Ujević zaključuje da se naprednjaci nisu mogli stopiti s hrvatskom oporbom ne samo zbog nekih načelnih idejnih neslaganja, već bitno zato što su već zarana težili za »prvom ulogom u društvu«, što će reći, dolaskom na vlast.¹⁶ Oko »Hrvatske misli«, pokrenute 1902, okuplja se matica naprednjaka snažno izražavajući htijenje centralizacije omladinskog pokreta, gledajući s negodovanjem na istupanja nekih omladinaca nezadovoljnih djelovanjem »službenoga dijela omladinskoga pokreta«.¹⁷ Ujević zamjećuje da naprednjaci u svojim istupima s početka stoljeća »odbacuju problematiku hrvatsko-srpskih odnosa; oni se ne natežu pitanjem, jesmo li dva naroda ili smo dva plemena; kasnije će to pitanje postati otvorenije i na nj će odgovoriti kategorički, ali u prvim nastupima nije glavno pitanje konačni cilj političkoga rada, nego pitanje metode rada, a metoda ima biti *evolucionistička i realistička*« (361). Takav realistički odnos imaju oni i spram Hrvatsko-ugarske nagodbe, što izaziva nepovjerenje oporbe.

Za zbivanja narodnog pokreta 1903. jačaju osobito pozicije naprednjaka zbog njihove djelatnosti u narodu i publicističke aktivnosti odbjeglih iz Hrvatske. Sa završetkom narodnog pokreta diferenciraju se snage unutar omladinskog pokreta, te je »rad u narodnom pokretu 1903. bio posljednji zajednički nastup omladine kao cjeline« (408). Analiziramo li shvaćanja pojedinaca unutar omladinskog pokreta, bit će nam jasna neminovnost njihova konačnog razilaženja, pa i Ujević zaključuje da se pokret razbija — najveći dio sudjeluje pri osnivanju Napredne stranke, neki se omladinci stapaju sa starim strankama, dok Radić, u jednoj bitnosti svojih ranih ideala dosljedan sebi, osniva Hrvatsku pučku seljačku stranku (408). Shvatimo li ideal narodnog političara i politike za narod ozbiljno, put kojim je Radić krenuo u mnogome

¹⁶ »Omladina, doista, nije mogla ući u Hrvatsku opoziciju bez velikih rezerva. Njene političke ideje bile su u očitoj protivštini s najvećim dijelom Hrvatske opozicije, a isto tako i njen kritički stav prema svim pojavama i ličnostima (ne izuzimajući ni njezine nove pokrovitelje) u hrvatskom javnom životu nije dopuštao, da se stopi s Hrvatskom opozicijom, pogotovu što je kasniji razvoj političkih prilika u Hrvatskoj pokazao, da je omladina težila za prvom i odlučnom ulogom (potc. Lj. R.) (360).

¹⁷ »Taj pomirljivi odnos prema starima i napuštanje 'Moderne' odbili su neznanan dio omladinaca naprednjačke orijentacije od 'Hrvatske misli'. Na čelu te manjine bili su Branko Drechsler i Jurislav Janušić: ova dvojica pokrenuše »Mladu Hrvatsku«, koja je imala provesti u život ideje Moderne, jer ih ona nije provela. Oni, dakle, dolaze kao opozicija službenom dijelu omladinskog pokreta, koji se okupljao oko »Hrvatske misli«. »Hrvatska misao« negativno je ocijenila pojavu »Mlade Hrvatske«. Ona je pisala: »I prema ostalim listovima, koje su pokretale male, nezadovoljne grupe, 'Hrvatska misao' nastupa oštro: ona, kako vidimo, nastoji da centralizira omladinski pokret, da mu dade jedinstveno vodstvo i jedinstven list« (362).

je konsekventno nasljedovanje prvotnih načela u pokretu Moderne. Krilo uraslo u Naprednu stranku zabacilo je, međutim, taj moment podredivši svoju djelatnost borbi za što brži dolazak na vlast, ne postavši nikada, niti u stranačkim formacijama što su je nasljedovale, istinski narodnom strankom. Ujevićev prikaz osvjetljava bitne značajke omladinskog pokreta na početku ovog stoljeća, i upravo iznesena misao dobiva njegovom analizom temeljno uporište.

9. Dnevnik »Hrvatska straža« donosi tijekom proljetnih mjeseci 1938. više članaka Steve Ostermana, u kojima on, kao negdašnji sudionik, piše svoja sjećanja na nadaški omladinski pokret, određuje njegov značaj, te analizira njegovo htijenje i djelovanje.¹⁹ Već u članku objavljenom 2. ožujka 1938, br. 49, pod naslovom »Starčevićeva smrt i hrvatska omladina« Osterman ocjenjuje pokret srednjoškolaca od 1893. do 1900. kao etičko-politički pokret izrastao iz pravaštva. Pozivajući se na sačuvane proglose, on označava njegovim ciljem »stvaranje višega, etičnoga, potpunoga a suvremenoga hrvatskoga javnoga čovjeka«. Metode pokreta sastojahu se u samoobrazovanju i samoodgajanju čitanjem, raspravljanjem i pisanjem (br. 133). Zbivanja tijekom školske godine 1895/96. snažno su se odrazila, po riječima Ostermana, na srednjoškolce. Uvođenje mađarskog jezika kao obvezatnoga fakultativnog predmeta u srednje škole općenito se osjeća kao bezobzirni mađarski pritisak, dok demonstracija za kraljeva boravka u Zagrebu podiže u omladini borbeno raspoloženje što će se očitovati tijekom 1896. za burnih srednjoškolskih protumilenijskih istupa. Zbog toga Osterman i zaključuje da bi se čitava 1896. mogla nazvati »godinom demonstracija« (br. 97). No, osuda pravaškog prvaka Frana Folnegovića zbog spaljivanja mađarske zastave u listopadu 1895. biva povodom raskolu Stranke prava što srednjoškolci tragično doživljavaju, pa i Osterman zaključuje da je raskol stranke »bio [...] učvršćenje spoznaje: kako je golema krivnja starijih koji se iz ograničenosti ili taštine grčevito drže svojih odgovornih mjesta u vodstvu narodne politike a neće, mada bi mogli, da se upoznaju s novim vremenom što dolazi, koji svoje osobne probitke među pred narodne; bio je pokretač snažne pobune i burna ustanka mladih na stare, što je naskoro izbilo u više zgoda i na više mjesta, pa i u prvom programatskome proglasu nadaške omladine: 'Braćo i drugovi!'« (br. 97). Osterman konstatira postojanje »unutrašnje politike nadaškoga pokreta« koja se očitovala u borbi pravaštva i obzoraštva, što je 1899. svršilo konačnim porazom pravaštva i pobjedom naprednjaštva. Autor to označava propašću izvornoga nadaškog pokreta i zaključuje: »[...] da je nadaški pokret započeo samo tri četiri godine ranije i da je uspio stvoriti organizirani seniorat prije nastupa naprednjaštva, sigurno bi se bio održao i konačno pobijedio« (br. 133). No, kada govori o »pravaštvu nadaške omladine«, Osterman upozorava da je ono bilo »nešto drukčije od pravaštva starijih đaćkih pokoljenja. Očito pod utjecajem novije, modernije škole, obil-

¹⁹ Ti su članci izašli pod zajedničkim naslovom »Ideje hrvatskoga omladinskog 'nadaškog' pokreta« u br. 89, 97, 98, 133, 134, 135, ali oni u br. 97—98 imaju i poseban naslov »Burna školska godina 1895/96.«, a u br. 133—135 »Nadaška omladina i politika«.

nije domaće i strane knjige i nekih samostalnih pravaša (kakav je bio, na priliku, i Riečanin Erazmo Barčić) ona je gledala na naše narodne prilike, na srpstvo i slavenstvo, s više znanja, samostalnosti i kritike nego ona pokoljenja» (br. 133). Zanimljiva je Ostermanova primjedba o socijalnom sastavu članstva što je, prevagom seoske djece i one iz provincije, uvjetovao pravašku orijentaciju Društva jer da je Stranka prava upravo u tim sredinama imala najviše pristasa.¹⁹ Pokušaje povezivanja sa slovenskim i srpskim srednjoškolicima Osterman naziva »vanjskom politikom nadaša« te izlaže mnogobrojne kontakte sa Slovincima, formiranje slovenskog ogranka društva, te uvođenje slovenskog urednika u listu »Nada« (br. 134). Nadaši htjedoše sličnu suradnju postići i sa Srbima u cilju poboljšanja hrvatsko-srpskih odnosa što bijahu tih godina osobito zategnuti. Milan Marjanović napiše »Proglas na Srbe« a kod Ostermana čitamo da »ova akcija hrvatskih nadaša nije uspjela. Jer, došao je i formalni kraj pokreta, ljeti 1899., a da se kod naše srpske omladine nije pokazao ni jedan jači znak da bi ona, bilo sva, bilo barem jednim jačim dijelom, htjela pristati uz osnovne misli pokreta, davši im, dakako, poput Slovenaca svoj biljeg, i da bi htjela poraditi onako kako se željelo i mislilo na hrvatskoj strani. Razlog će biti u tome što su srpske kulturno-političke u hrvatskim krajevima prilike bile drukčije nego hrvatske i slovenačke i s uskoga narodnoga gledišta dosta povoljne« (br. 134). Osterman, međutim, donosi interesantan podatak da među malobrojnim simpatizerima nadaškoga pokreta bijaše Adam Pribičević, brat Svetozara Pribičevića.

»Hrvatska narodna unutrašnja politika« nadaša sastojala se, prema Ostermanu, u pomnom praćenju zbivanja i kritičkom pristupu čitavom javnom životu u Hrvatskoj, osobito »brojnim otpadima i izdajama mlađih i starijih pravaša i obzoraša, općenitome slabljenju Stranke prava, neuspjesima na izborima, pokušajima ujedinjenja pravaške i obzoraške opozicije...« (br. 134). Osterman je zabilježio i neke nadaške ideje o stvaranju jedne osovine od Baltika do Jadranskog mora, u koju bi, nakon propasti Austro-Ugarske mo-

¹⁹ »Nadaški pokret završio se i razvio u hrvatskoj omladini prožetoj pravaštvom, s težnjom, da se pravaštvo osvježi, podmladi i učini suvremenim. Međutim, i u prvima i u posljednjima danima pokreta, to jest dok se on još sređivao i kad se već razarao, bilo je u njegovu vodstvu i čeonomu skupu u Zagrebu, osim pravaša, ponajviše pučana, sinova seoskih i malovaroških porodica, još i obzoraša i neutralaca, a kasnije naprednjaka, od veće česti sinova gradskih gospodskih i imućnih porodica. Zbog toga je dolazilo do unutrašnjih trzavica, međusobnih političkih prepiraka i borba ne samo u povodu čestih političkih, nego i kulturnih, naročito književnih događaja u samome đaštvu i van njega. U tima danima bilo je na čelu pokreta drugova koji su se protivili, u ono vrijeme nužnome i naravnome, povezivanju politike s literaturom, a i takvih, koji su držali da bi se udruženje 'Nada' trebalo baviti samo s književnošću, a ni s čim drugim. [...] Iza glasanja 21. prosinca 1895. pravaši su postepeno nadvladali u vodstvu pokreta, koji je, kao cjelina, bio pravaški već po tome, što su svi njegovi pokrajinski članovi i pristalice, brojem kud i kamo jači, a politički aktivniji od zagrebačkih, bili od reda pravaši, jer za kakvu drugu suvremenu kulturno-političku struju među Hrvatima nijesu ni znali, ili ako su znali, nijesu je po dobru poznavali. Time je u vodstvu nestalo strančarenja« (Br. 133, str. 5—6.).

narihije, ušli Poljaci, Slovaci, Mađari i Hrvati o koje će se prisloniti njihovi istočni i zapadni susjedi (Česi, Slovenci, Rumunji, Srbi i Bugari) i tako stvorit. blok naroda kao bedem prodoru Nijemaca i Talijana na istok, a Rusa i Turaka na zapad. Ta zamisao bila je osobito zagrijala nadaše-polonofile, najbrojnije u Varaždinu.

Pod utjecajem praških studenata, nadaši počеше sanjati i o Jugoslaviji, pa u svojemu sjedištu iscrtaše već na Klaićevu zemljopisnom atlasu granice buduće države, administrativno je podijeliše na 7 banovina, a glavnim gradom označiše Sarajevo. »Još je mnogo toga zasnovano i 'određeno' za budućnost; konačno je bila gotova u mislima i na papiru nadaška i hrvatska Jugoslavija«, piše Osterman i zaključuje da »ne prođe ni tridesetak godina, a stara, žućkasta, đaćka nadaška zemljopisna karta, s grubo ucrtanim nadama i željama, što je ležala zabačena i zatrpana, najednom oživi. Jugoslavija postade stvarnost preko noći. Njezini osnivači, uređivači i kartografi iz Ribnjaka broj 16 još ne dospješe niti da se dosta načude kako to ona osvanu brže nego što su oni računali, iako su se tome nadali, niti da se dosta našale, kako to ona osvanu drukčijom nego što su oni željeli, iako su se toga pribojavali« (br. 135).

Ostermanovi tekstovi čine najiscrpniji prikaz nadaškog pokreta i u nekim se zaključcima razlikuju od već ustaljenog viđenja iznesene problematike. Nadaški se pokret s vremenom pretopio u naprednjački, no uočavanje njegove prvotne usmjerenosti značajno je i zato što iz nadaškoga kruga ponikoše, među ostalima Milan Marjanović, Vladimir Jelovšek Teharski, Petar Skok Mikov, Milutin Čihlar Nehajev i — Vlatko Maček.

10. Godine 1940. izlazi u ljubljanskoj »Sodobnosti«, u prijevodu, prilog Jaroslava Šidaka, temeljen uglavnom na Radićevim tekstovima u praškom časopisu »Slovanský přehled«, pod naslovom »Idejno dozorevanje Stjepana Radića«.²⁰ Autor daje pregled idejnih zasada Radićevih od konca XIX st. do 1904. U uvodu skicira evropske okvire unutar kojih se kreće i život Hrvatske, te ocjenu omladinskog pokreta generacije od 1895. koju je poveo i usmjerio Stj. Radić da bi se upravo u razdoblju koje autor analizira razišao s njome osnovavši vlastitu stranku. Autor konstatira preživjelost starih stranaka, uočava nove smjernice društvenog razvoja i u Hrvatskoj i iznosi zanimljivu primjedbu kako je »mlada generacija, koja je 1895. ušla u život, pokušala još jednom da i ubuduće osigura građanskom elementu političko vodstvo u narodu, saživljavajući se s novim tekovinama i zadacima« (381). U kontekstu traženja novih oblika političkog djelovanja, u zemlji bez prave buržoazije, jedno od temeljnih pitanja jest i mjesto inteligencije u narodnoj politici, te

²⁰ Ovaj članak, objavljen prvi put u slovenskom prijevodu jer se originalni tekst nije — prema usmenom saopćenju autora — tada (1940!) mogao u Zagrebu predati javnosti, uvršten je u prvobitnom obliku, s naslovom »Idejno sazrijevanje Stjepana Radića«, u autorovu knjigu »Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća«, Zagreb 1973, 379—389. Tek u tom izdanju dodane su mu bilješke. Ovdje se članak citira prema ovom izdanju.

Šidak zaključuje da »problem uloge koja pripada inteligenciji, kao sloju kojem je poziv da vodi, postaje središnji problem i za Stjepana Radića, ali je njegovo rješenje značilo prekid s osnovnim tendencijama građanske politike uopće pa, prema tome, i s reformnim nastojanjima njegove generacije napose« (381).

Na Radića je u mnogome utjecao politički život u Češkoj, gdje neposredno doživljava moć Nijemstva zaštićenoga snažnim Reichom, te razvija misao o zajedničkoj sudbini Slavena u Cislajtaciji, zaključujući na početku XX st. da će i rješavanje hrvatskog pitanja biti vezano uz razvoj situacije u Češkoj (383). Kao suradnik »Slovanskog pregleda« Radić prati zbivanja u Hrvatskoj i na čitavom prostoru južnoga Slavenstva, pa Šidak konstatira da on »budućnost sviju njih vezuje uz nesmetani posjed istočne obale Jadrana, te u ekonomskoj borbi na Hrvatskom primorju i u Hrvatskoj nazire 'odluku o sudbini južnog Slavenstva'« (384). U Radićevu odnosu spram zajedničke politike južnoslavenskih naroda autor uočava pobijanje svake megalomanije od strane bilo koje nacije i isticanje razvoja nacionalnih osobitosti što bi u budućnosti rezultiralo stvaranjem gospodarske i političke federacije (384). Već 1900. Radić se razilazi s krugom oko »Glasa«. Analizirajući temelje nesuglasja, Šidak uočava Radićev životni credo na kojemu je gradio svoj kasniji život. On ističe: »Ono što ga je odvajalo od njih i u čemu je bio potpuno suglasan s bratom, to je bio osnovni ideološki stav, ne više samo uvjerenje nego elementarno osjećanje, iz kojega izvire sve spoznaje i koje upravlja svim djelima čovjeka snagom jednog aksioma, životne dogme. On vjeruje zajedno s 'Domom' — nosiocem trećeg pokreta — 'da u narodu uopće a u puku napose postoji već čvrsti društveni temelj, i da taj temelj treba sačuvati i proširiti radi izgradnje gospodarske blagodati i narodne samostalnosti'. Na tom temelju trebalo bi organizirati hrvatski puk — i Radić je bio već načistu s tim da ta organizacija mora prirodno imati 'partikularističku formu', da mora biti izrazito hrvatska« (382; potc. Lj. R.).

Protivnik ateizma, zagovornik sinteze slavjanofilstva i zapadnjaštva, pobornik istinske vjere u Boga i narodne vrednote sačuvane u puku, Radić s negodovanjem dočekuje zaključke Katoličkoga kongresa 1900. Šidak donosi u vezi s time zanimljivu paralelu: »Kao što je pojava socijalno-demokratske stranke izazvala pokušaj skretanja radničke aktivnosti u kršćanski socijalizam (1896), tako se uspoređo s 'realistima' — kako su protivnici prozvali naprednjačke nacionaliste — razvio pokret, s pomoću kojega je crkva pokušala da probudene društvene snage podredi svojim interesima i idealima« (385). U svojim težnjama Radić ostaje sve usamljeniji, što osobito dolazi do izražaja nakon negativnog tumačenja zbivanja u Rusiji kada odlučno staje na stranu carizma. Došavši na taj način u nesuglasje s uredništvom »Slovanskog pregleda«, prestaje u njemu surađivati. Radić osuđuje ponašanje Tolstoja i Gorkoga, a Šidak zaključuje da se ta osuda »može razumjeti kao izražaj njegove borbe s onim istim gledištem koje ga je odbilo od domaćih realista, kao protest protiv njihove vjerske indiferentnosti i otudenosti tradicijama seljačkih masa« (388).

III

11. Posljednjih je desetljeća nakon rata objavljeno više knjiga i rasprava koje kao osnovnu temu istraživanja obrađuju neke probleme iz razdoblja Hrvatske moderne, no, gotovo svi autori proučavaju Modernu kao književni pokret ili jedno od razdoblja hrvatske književnosti i tek na marginama spominju zbivanja što Moderni daju značenje duhovnog pokreta s društvenim i političkim posljedicama. Budući da nam nije svrhom istraživanja Hrvatska moderna u uže artistsičkom značenju, iz toga mnoštva objavljenih radova dajemo tek uži izbor, više kao nagovještaj problema naraslih u razdoblju Moderne negoli kao cjelovit prikaz objavljenih priloga.

Godine 1951. izlaze dva sveska knjige Milana Marjanovića »Hrvatska Moderna« u kojima on donosi izbor književne kritike Moderne objavljene između 1897. i 1903. da bi u uvodnim tekstovima rezimirao svoje, već prije iznesene, poglede na taj period hrvatske povijesti i umjetnosti.²¹

Određujući početak pokreta, Marjanović tvrdi da »mlada generacija nastupa poslije spaljivanja mađarske zastave prigodom boravka Franje Josipa I. u Zagrebu u rujnu (ispravno, listopada; primj. Lj. R.) 1895. godine, pošto su studenti bili rastjerani iz Zagreba, te otišli na studij na strane univerzitete, naročito u Prag« (6). Međutim, istražujući duhovnu klimu tadašnje Hrvatske, ne možemo, u sklopu buđenja pokreta, prešutjeti napise srednjoškolaca tiskane u njihovim listovima prije i neovisno o prvim tekstovima relegiranih studenata. Iako iznesena primjedba djeluje poput nebitna nijansiranja (jer se u daljnjem razmatranju Marjanović bavi i srednjoškolcima), ona uvjetuje određeni okret smjera pozornosti. Pratimo li istupe srednjoškola usporedno s buđenjem djelatnosti studenata, kao izraz odlučnog htijenja utemeljenog u spoznaji potrebe za korjenitim izmjenama u hrvatskom kulturnom i političkom životu, autohtonost upravo političkog obrata što ga zagovarahu Mladi, bit će nedvojbena.

Marjanović analizira gospodarske, društvene i političke prilike u Hrvatskoj na kraju XIX st., te iznosi zanimljivu primjedbu da je izuzetna mobilnost stanovništva, seljenje iz jednog dijela hrvatskih krajeva u drugi, kao i prijelaz iz sela u grad, uvećala labilnost svih institucija i cijelog društva, pa i cijeloga duševnog kompleksa (13). Pokušavajući, međutim, odrediti društvenu strukturu sudionika pokreta i njome objasniti smjer njihova interesa, Marjanović ponavlja konstataciju što je nalazimo već u Radićevu tekstu »Tri pokreta u Hrvatskoj« — da političku skupinu čine uglavnom djeca sa sela, književnu »gospodska djeca«, a srednjoškolsku, nadašku, mladi pretežno seoskog i provincijskog podrijetla, te zaključuje da to »može da objasni pravac i karakter aktivnosti tih grupa: aktivističkog realizma prvih, artistsičkog impresionizma drugih i kritičkog prosvjetarstva i naprednjaštva trećih« (28). Iako u Predgovoru knjizi naviješta da »taj historijski pregled ne daje ni analizu ni sudove o hrvatskoj Modernoj, već samo podatke za informaciju i

²¹ Milan Marjanović, Hrvatska Moderna I (1897—1900) i II (1900—1903), Noviji pisci hrvatski 3 i 4, izd. JAZU, Zagreb 1951.

orijentaciju kao pomagalo za studij i ocjenu literarne kritike 'Mladih' (8), smatramo da doneseni zaključak o uvjetovanosti skupine »aktivističkog realizma« seoskom sredinom podrijetla predstavlja određen, i to neargumentiran, sud, budući da ne može samo po sebi biti jasno da će se skupina pretežno seoskog podrijetla opredijeliti za »aktivistički realizam«, jer aktivizam (kao i realizam u političkom smislu) nije obilježje sredine iz koje su potekli.

Marjanović prati djelatnost mlađe generacije od 1895. do 1903, prikazujući pojedine skupine kao dijelove u biti jednoga zajedničkog pokreta. U tome duhu iznosi da je »Mladost« pokrenula grupa bečkih studenata poslije dužeg pregovaranja s praškom grupom. Oni su mislili, da će biti lakše okupiti mlađi svijet oko književnog lista nego oko političkog« (35), ističući kao njihovu prvobitnu težnju borbu za slobodu stvaranja, a ne propagiranje dekadentizma, što se tijekom izlaženja lista, više kao imitacija stranih uzora i neke vrste izazova domaćoj sredini, privjesilo listu (37).

Godine 1899. Klub hrvatskih književnika proširen je u Društvo hrvatskih književnika, pa Marjanović smatra da je »proširenjem kluba u društvo, aktivnost 'Mladih' ulazila u kompromisnost i gubila na intenzivnosti« (49) što dovodi do nesuglasica unutar, već od samih začetaka, nejedinstvenog pokreta. Od 1900. autor zamjećuje unutar književnog pokreta zaokret interesa sa širih evropskih problema na hrvatske prilike i stižavanje »borbe Starih i Mladih«. Do završetka njegova dolazi, prema Marjanoviću, 1902, netom što pokret dostiže svoj zenit u časopisu »Život«.

Politička situacija u Hrvatskoj, nakon, po oporbu, neuspjelih izbora 1901, budi kod pripadnika pokreta težnju za okupljanjem svih oporbenih snaga, te u raspoloženju općega »slogaštva« pristupaju 1902. Ujedinjenoj opoziciji. Marjanović vidi svršetak političkog pokreta Moderne u zbivanjima 1903, no, možda bismo već u činu pristupanja Ujedinjenoj opoziciji mogli uočiti njegov kraj.

»Hrvatska Moderna«, iako ne donosi bitnijih novina s obzirom na već objavljene autorove tekstove o istoj problematici, jer čini svojevrsni résumé jednog od sudionika tadašnjih kulturnih i političkih previranja, zanimljiv je prilog istraživanju pokreta. Autorov prikaz, koliko god težio objektivnosti, obilježen je shematizmom i njegovim povijesnim opredjeljenjem. On upozorava da ne analizira i ne sudí, ali ponešto analizira i u mnogome sudí, a već i sam izbor podataka određuje okvire unutar kojih će se autor kretati i koji će davati podlogu karakterizaciji i ocjeni pokreta.

13. U mjesecu prosincu 1953. i siječnju 1954. izlazi u nastavcima u tjedniku »Naprijed« (br. 48—51) tekst Branka Gavella, »Fizionomija jedne generacije«. Rođen 1885, Gavela je, kako sam piše, pripadao prvoj značajnijoj »pot-generaciji« »one generacije koju nazivamo hrvatskom 'modernom', tj. generacije koja je devedesetih godina devetnaestoga stoljeća ušla aktivno kritički u hrvatski javni život«. Ono što Marjanović daje naslutiti ukazujući na pojavu naglašene labilnosti cijeloga duševnog kompleksa u Hrvatskoj na prijelomu XIX u XX stoljeće, kod Gavella nalazimo na primjeru Zagreba, glavnoga grada u kojemu su se isprepletali svi putovi hrvatskih nastojanja na kulturnom, gospodarskom i političkom planu. Ističući snažnu asimilacijsku moć

Zagreba sve do u početak XX st., činjenicu da taj grad do tada pohrvaćuje Čehe i Nijemce već i u prvoj generaciji, Gavella uočava kako je na početku ovog stoljeća »nastajala neka političko-kulturna opozicija protiv tome gradu. U raznolikosti naziranja na pozitivne ili negativne vrijednosti što ih je Zagreb mogao i znao prezentirati, zrcalila se je sva razročnost naših narodnosnih teritorija i njihovog političkog i kulturnog razvitka. Povijest pokušaja izmirivanja tih razročnosti gotovo je identična s biti naše novije i najnovije političko-kulturne povijesti.«

Gavellin tekst obiluje nizom zanimljivih prisposodba, asocijacija, uopćavanja, ali mu pri izlaganju nedostaje preciznost. On pokušava odrediti sam pojam generacije, ali želeći pisati o konkretnoj generaciji ostavlja nas često u dilemi o kojoj generaciji uopće piše — da li se njegova uopćena razmišljanja odnose na omladinu što je otpočela pokret devedesetih godina ili na ono pokoljenje s početka XX st. kojemu je i sam pripadao i za koje tvrdi da se formiralo uglavnom pod utjecajem Hrvatsko-srpske koalicije. Jer, između ideja i djelatnosti omladinaca sudionika Moderne s kraja XIX st. i Gavelline generacije ne možemo staviti znak jednakosti. On to ipak čini izvlačeći one karakteristične osobine što su, po njemu, obilježavale u jednakoj mjeri i njegovu generaciju i onu koja joj je prethodila prikazujući više duhovno, ili bolje rečeno, psihološko stanje što je u Hrvatskoj izrastalo od devedesetih godina XIX st. do propasti Austro-Ugarske Monarhije.

Govoreći o zbivanjima 1903. Gavella iznosi zanimljiv podatak kako je »spomenutoj najžešćoj demonstrativnoj akciji protiv Khuena prethodila npr. jedna neobično značajna epizoda pokušaja nalaženja nekog kompromisa s njim inscenirana sa strane naših ondašnjih 'realista' (tako se, naime, nazivao naš ondašnji mladi politički pokret) na jednom naoko politički bezazlenom terenu«. Radilo se, naime, o pozivu Khuenu na ples sveučilištaraca, na koji je on i došao. Ubrzo potom dolazi međutim do nemira, a Khuenov odlazak iz Hrvatske omladinci slave kao svoju pobjedu, pa Gavella zaključuje da »takvo neorijentirano vrludanje među ekstremima kao posljedica naoko neizvedivih i preteških političkih zadataka ostala je karakteristična crta cijele naše generacije. Cijeloj toj generaciji manjkao je smisao za procjenjivanje pravih pokretnih političkih i socijalnih sila, pa je prema sudu Gavelle i sam Stjepan Radić, »ideolog i vođa našeg novijeg seljačkog pokreta, ušao u svoj posao s prilično maglovitim agrarnim programom«. Autor pridaje izuzetno značenje Radiću ističući njegov utjecaj »na formiranje karaktera generacije o kojoj je riječ. On je bio zapravo jedan od onih konstitutivnih 'outsidera'. Velika se je većina ondašnjih političko-ideoloških faktora u svojoj ukalupljenoj juridičnosti teško mirila s Radićevom razbarušenom neprincipijelnosti. Kad je silom prilika poslije prešla u njegov tabor učinila je to opet isto tako neprincipijelno žmireći zapravo na svoje 'ideološko oko'. Mnogo pak Radićevih naoko teško shvatljivih postupaka i skokova razumjet ćemo ako ih promatramo kao svijesne negacije svega onoga što se u taboru naše građanske politike smatralo temeljnim zasadama. On kao da je bio svijestan svoga 'outsiderstva', kao da je u njemu uživao, naša opća opozicionalnost kao da je u njemu poprimila karakter 'opozicije protiv opozicije'.«

Gavella ne daje faktografski prikaz razdoblja na prijelomu XIX u XX st.; on pokušava iznaći psihološku pozadinu nastupanju jedne generacije, njezinoj borbi za samosvojnost, njezinim kolebanjima i rasplinjavanjima. On pokušava iznaći »fizionomiju jedne generacije«, no zaključci što ih donosi oblikuju u nama svijest o jednoj generaciji »bez fizionomije«, generaciji izrasloj u protivstavljanjima, glasnom kritizerstvu nepotvrđenom stvarateljskim činom, o jednoj generaciji koja je iskreno željela boljitak svojoj Hrvatskoj, no koju je povijest »prevarila« podarivši joj poslije svega »karikaturalni nastavak Monarhije Jugoslaviju«. Pokušamo li rezimirati Gavellina razmišljanja o »jednoj generaciji«, dolazimo do naoko apsurdnog zaključka da je riječ o pokoljenju što je svojim radom u krajnjoj konsekvenci težilo i k raspadu Monarhije, no, našavši se izvan njezinih okvira, zatečeno atmosferom u kojoj nije znalo disati, raspada se i samo, »te tako naša generacija počinje gubiti neka svoja zajednička obilježja a nova generacija nastupa prilično odvojeno i nepovezano s nama na političko poprište. Stara Jugoslavija koja je u mnogo čemu bila karikaturalni nastavak monarhije izazvala je dijelom slijepu emocionalnu čežnju za prošlošću, u kojoj je sve izgledalo uređenije, gotovije i bolje, a dijelom izazvala neki osjećaj prisilnoga revolucionarnoga kulturnog i političkog stvaranja svega 'nanovo', a uglavnom značila kamen kušnje za političko moralnu karakternu čvrstoću mnogih pripadnika naše generacije.«

Iznošenje ovoga svojevrsnog Gavellina epiloga jedne generacije značajno je upravo s obzirom na spomenuti autorov jedinstveni pokušaj iznalaženja psiholoških značajki dijela mlade generacije na prijelazu iz XIX u XX st., što čini osobit prilog izučavanju pokreta Hrvatske moderne.

14. U »Radu« JAZU 341, 1965, nalazimo tekst Nevenke Košutić-Brozović, »Časopis hrvatske moderne 'Mladost' i strano književnosti«. Autorica zasniva svoju raspravu na analizi učestalosti objavljivanja priloga iz određenih književnosti, te na osnovu korespondencije članova uredništva i suradnika u kojoj se spominju neki pripremljeni prijevodi koji, međutim, zbog prestanka izlaženja časopisa nisu našli mjesto na stranicama »Mladosti«. Na temelju brojnosti priloga autorica zaključuje da su pokretači časopisa, »govoreći o zapadnoevropskoj književnosti, imali pred očima u prvom redu francusku« (252). Prisutnost skandinavskih pisaca ne iznenađuje, ima li se u vidu njihov udio u tadašnjoj evropskoj književnosti, ali je, kao pokazatelj ozbiljnosti uredništva »Mladosti«, važan autoričin zaključak da su svi prijevodi rađeni s originala, a ne s njemačkog jezika. Relativno slabu zastupljenost njemačkih i austrijskih književnosti N. Košutić-Brozović objašnjava pristupačnošću originala hrvatskoj čitačkoj publici, ali bilježi znatan broj časopisa iz Njemačke i Austrije koje »Mladost« dobiva u zamjenu, a kao potvrda povezanosti s tim krugom mogu poslužiti i podaci da jedno od glasila Bahrove Moderne, »Die Zeit«, pozdravlja izlaženje »Mladosti«, a Georg Adam piše u reviji »Die Gesellschaft« pohvalno o časopisu (258). Iako je zastupljenost njemačkih autora relativno slaba, N. Košutić-Brozović zaključuje da je posredno »uloga njemačke, osobito austrijske književnosti i kulture bila od prioritetne važnosti — u tom kulturnom krugu 'Mladost' izlazi, u njemu su se urednici formirali, pod njegovim su utjecajem stajali pri pokretanju, opremanju i uređiva-

nju svoje smotre, preko njega se najvećim dijelom upoznaju s ostalim kulturnim sredinama i ostalim stranim literaturama« (258).

Analizirajući listak »Mladosti« autorica upozorava na Plavšićevu komeemoraciju stote godišnjice rođenja H. Heinea, napominjući da je njegov poziv na prevrednovanje Heinea izazvao oštru reakciju »Katoličkog lista« i bio povodom borbi toga glasila zagrebačke nadbiskupije s časopisom »Mladost«. Uvijek prisutno pitanje izbora samog imena časopisa, eventualno po uzoru na Münchenski »Jugend«, ne zaobilazi niti autorica navodeći i oprečne stavove, pa i Plavšićevo odlučno pobijanje mogućnosti takvih tumačenja (255).

N. Košutić-Brozović traži mjesto »Mladosti« u razvoju hrvatske književnosti da bi zaključila kako »svi ti kasniji listovi naše moderne, od 'Života' do 'Savremenika', iako kao književni časopisi vredniji i po suradnicima i po priložima, zapravo su samo nastavak borbe za one ideje koje je 'Mladost' prva iznijela, a to su — borba za slobodu umjetničkog stvaranja i težnja da naša književnost prebrodi svoje kulturno zaostajanje za Evropom, da se uklopi u tokove njezinih kulturnih zbivanja i stekne afirmaciju i izvan granica naše zemlje« (260).

Nejedinственost u poimanju temeljnih problema pokreta odražava se već od samih početaka njegovog istupanja, pa i autorica zaključuje »da su se već u krugu oko 'Mladosti' formirale dvije struje mladih u odnosu prema stranim književnostima i da će te struje ostati dominantne do kraja moderne — jedna koja je željela da se po mogućnosti propagira samo modernistička evropska književna produkcija od naturalizma dalje, i druga koja je smatrala da čitačaku publiku treba upoznati i s modernim strujama, ali i s onima koje su im prethodile a u nas nisu bile dovoljno poznate« (261).

Prilog Nevenke Košutić-Brozović, iako tematski ograničen na analizu prvoga glasila bečko-zagrebačke skupine, ozbiljnošću pristupa problematici i odsustvom tako često ponavljanih shema primjer je dobroga rada na izvorištima Hrvatske moderne.^{21a}

15. Daruvarski češki »Přehled« donosi u svesku za 1965/66. članak Františka Hlaváčka, suradnika i prijatelja praške skupine: »Jugoslavenska napredna generacija s kraja prošloga i početaka ovoga stoljeća i njezini odnosi prema čehoslovačkom kulturnom i političkom životu«,²² u kojemu on donosi svoja sjećanja na djelatnost hrvatske omladine devedesetih godina u Pragu i ocjenu pokreta što ga je taj krug potakao, zadržavajući se osobito na liku Stjepana Radića. Hlaváček donosi u uvodu prikaz situacije u Češkoj s kraja XIX st., i to osobito naprednjačkog pokreta, iznoseći da mu je cilj, osim

^{21a} Za razliku od povjesničara književnosti, hrvatski su historičari do tada zahvaćali razdoblje Hrvatske moderne samo u okviru osnovne problematike istraživanja ili u sklopu cjelovitog prikaza hrvatske povijesti u to doba. U »Povijesti hrvatskog naroda 1860—1914« (1968) Mirjana Gross je Moderni posvetila kraće poglavlje pod naslovom »Napredna omladina i njene ideje« (152—155).

²² František Hlaváček, Jihoslovanská pokroková generace z konce minulého a počátku tohoto století a její vztahy k československému kulturnímu a politickému životu, Přehled IV, Daruvar 1965/66, 1—28.

duševnog otkidanja naroda od Austrije, bio dovesti do »što većega nutarnjeg rasapa Austro-Ugarske, u čemu su se poistovećivali s poljskim i ukrajinskim naprednjacima i težili da za taj cilj pridobiju također i Jugoslavene u Habsburškoj monarhiji« (4).

Godine 1894. Hlaváček susreće Stjepana Radića, surađuje s njime sve do 1902. ne prekidajući tu vezu niti tijekom njegova izdržavanja kazne u bjelovarskom zatvoru nakon spaljivanja mađarske zastave 1895. kada mu u zatvor šalje češke časopise. Radićevim utjecajem glavnina osuđenih studenata nastavlja studije u Pragu gdje se upoznaje s učenjem T. G. Masaryka, programom naprednjaka, burnom društveno-političkom scenom tadašnje Češke.

Hlaváček razlikuje dvije struje unutar praške skupine hrvatskih studenata dijeleći ih s obzirom na njihov odnos spram Monarhije. On piše da su »neki podlegli utjecaju profesora Masaryka, koji tada još nije vjerovao u mogućnost razbijanja Austro-Ugarske [...] One među jugoslavenskim studentima, koji su se u to doba priklanjali tome shvaćanju, nazivali smo 'realisti' po uzoru na realistički smjer Masarykov. Drugi su se priklanjali revolucionarnim poimanjima čeških naprednjaka, vidjeli sretnu budućnost slavenskih naroda i mogućnost ujedinjenja Jugoslavena u zajedničkoj narodnoj državi samo u uništenju Austro-Ugarske države i nazivali su se 'naprednjaci' po uzoru na češke naprednjake. Taj je smjer kod jugoslavenskih studenata u Pragu prevagnuo i kada se 1904. oblikovao zatim u političku stranku nazvali su je [...] Hrvatska pučka napredna stranka...« (9—10). Ocjena pogleda, težnji i djelovanja studenata, što je Hlaváček iznosi, u mnogome je opterećena vremenom i prostorom u kojemu on poslije sedam desetljeća piše svoja sjećanja; on poznaje tek pravocrtno kretanje revolucionarnim putem rušenja Monarhije i stvaranja jedne nove Monarhije i nove, jugoslavenske nacije, te dosljedno tome prašku skupinu gotovo od samih začetaka pokreta smatra, osim Radića i još nekolicine, unitarističko jugoslavenski orijentiranom. I već zbog toga, njegova će osuda Radićeve brošure »Slavenska politika u Habsburškoj monarhiji« i biti tako oštra i nekompromisna. Hlaváček iznosi kako je, umjesto Radića, postao urednikom »Hrvatske misli« upravo zbog neslaganja ostalih studenata s Radićevim slavenofilstvom, odnosno rusofilstvom, jer većina, pod utjecajem Čeha, ne simpatizira s ruskim carizmom. Autor primjećuje da se »hrvatska omladina, združena u Pragu oko svoga časopisa, nije zadovoljavala s pojmom narodne politike samo kao politike seljačke« (14) nagovještavajući tom konstatacijom Radićev kasniji razlaz sa skupinom. Uz to autor ističe njegov negativni odnos spram socijalizma i protivljenje objavljivanju članka o sastanku socijalista u Zagrebu.

»Hrvatska misao« prestaje ubrzo izlaziti. Tome Hlaváček nalazi dva razloga; prvim je razlogom bila zabrana dostave lista u Hrvatsku, a drugim »suglasnost sa smjerom 'Hrvatske misli' kod srpskih i slovenskih studenata što su zatim došli u Prag i prouzročili da pokret prvobitno hrvatski izraste u napredni pokret jugoslavenske mladeži« (15). Budući da i novome časopisu (Novo doba) uskoro biva uskraćena listovna dostava u Hrvatsku, a i zbog odlaska članova uredništva na kraju ljetnog semestra 1898. iz Praga, Stj. Radić se obraća pismom Hlaváčeku iznoseći misao o pokretanju novoga lista

u Pragu kojemu bi Hlaváček bio urednikom, a članovi redakcije bi iz Zagreba slali dopise u Prag. Toj se ideji priklonio i Ante Radić sugerirajući i novo ime časopisa, »Narodni pokret« (19), no Hlaváček je iz privatnih razloga otklonio neposredno sudjelovanje u pokretanju još jednoga časopisa u Pragu.

Autorov razlaz s Radićem bio je neposredno uvjetovan »Radićevim obratom k austroslavizmu«, tj. objavljivanjem brošure »Slavska politika u Habsburškoj monarhiji«, »koja je značila potpuni otklon od dosadašnjega revolucionarnog jugoslavenstva i priklanjanje pacifističkom austroslavizmu sa servilnim stavom spram Habsburga« (21). U toj brošuri vidi autor »temelje Radićeve austrijske politike« od 1904. do početka 1918.

Hlaváčekov tekst pisan je sa željom da se istaknu one značajke pokreta hrvatskih studenata u Pragu koje se mogu uklopiti u kasniji razvoj konkretnije Hrvatsko-srpske političke suradnje prečesto prejudicirajući njegovo jugoslavenstvo. On prašku skupinu vidi u funkciji ideje kojoj oni u glavnini nisu tako pravocrtno težili, u projekciji stvarnosti za koju se tada nisu borili, a niti su se mogli boriti.²³

Godine 1972. Branka Pribić objavljuje opširniji prilog »Idejna strujanja u hrvatskoj kulturi od 1895. do 1903«²⁴ koji, kao sumiranje već poznatih stajališta o Hrvatskoj modernini, s podacima kako o praškoj skupini, tako i o zagrebačko-bečkoj, te srednjoškolicima, uz mnoštvo citata u samome tekstu može poslužiti kao prva informacija.

Nešto kasnije izišla je 1977. iz tiska knjiga Vida Flaker »Časopisi hrvatskoga modernističkog pokreta«²⁵ u kojoj autorica veoma pregledno prikazuje razvoj pokreta, sistematizira proglose i programe časopisa, konstatira rezultate pokreta, te prikazuje odnos pokreta i razdoblja Hrvatske moderne. Osobita vrijednost knjige jest u preciznoj definiranosti spornih pojmova, kao što su modernizam, modernistički pokret, pokret Hrvatske moderne, Hrvatska moderna, čime autorica uspijeva osigurati uvjet jasnom sagledavanju zadane problematike. Vida Flaker se izdvaja i svojim određivanjem početka pokreta Hrvatske moderne. Litografirani proglas Radićeve dvanaestorice studenata od 16. lipnja 1895. u kojemu oni prosvjeduju protiv termina i tjeka predviđenoga sastanka hrvatskih sveučilištaraca iz Beča, Graza, Innsbrucka i Zagreba, predmnijevajući miješanje Frankovih pravaša u studentski sastanak, ocjenjuje ona, s obzirom na iznesene ideje, kao prvi istup budućega praškoga kruga (13—14). Pod pojmom »Pokret hrvatske moderne« Vida Flaker podrazumijeva kako djelovanje praške skupine, koja u svojim istupima stavlja težište na go-

²³ U knjizi Rene Lovrenčića, »Geneza politike 'novog kursa'« (1972) na pokret Hrvatske moderne odnosi se poglavlje »Mlada generacija buržoaske opozicije« (39—52), ali se autor ograničio na skupinu »Pražana« uzimajući u obzir tek one njihove idejne zasluge koje se mogu smatrati nagovještajem »novoga kursa«.

²⁴ Časopis za suvremenu povijest IV, br. 1 (8), 87—129. — Smještanje bečko-zagrebačkog časopisa »Glas« u Prag kao mjesto izlaženja (1899) moglo bi se smatrati omaškom da autorica nekoliko redaka niže ne tvrdi da je »i u Zagrebu iste godine bio obustavljen 'Glas', drugi omladinski časopis, slučajno istog imena« (113).

²⁵ Vida Flaker, Časopisi hrvatskoga modernističkog pokreta, Zagreb, 1977. str. 13—14.

spodarska, socijalna i politička pitanja otvarajući put novim kretanjima u hrvatskoj politici, tako i bečko-zagrebački krug koji je svojim prosvjedima protiv aktualnog stanja u hrvatskoj kulturi i više zahtijevanjima i usvajanjima u Evropi novih pogleda na području umjetnosti negoli samostalnim radom prethodio kreativnoj Hrvatskoj moderni. Sam pokret autorica datira između 1895. i 1903, ne isključujući mogućnost prihvatanja i godine 1901. kada je časopis »Život« prestao izlaziti. Najznačajniji rezultat pokreta vidi u njegovom udjelu u »mijeni kulturne svijesti hrvatskoga društva krajem prošloga i početkom XX stoljeća«, na što su podjednako, na različitim područjima djelatnosti, utjecali pripadnici kako praške, tako i bečko-zagrebačke skupine (64).²⁶

Ističući poznatu činjenicu kako pokret »nije unio u hrvatsku književnost ništa toliko novo što ne bi u začecima, pa i u gotovim oblicima već bilo prisutno u književnom stvaralaštvu 90-tih godina«, V. Flaker zaključuje da je osobito značenje pokreta u tome »što je pridonio stvaranju i razvoju određenoga kulturnog okvira i duhovne klime povoljne za daljni razvitak hrvatske književnosti, što je razvio tolerantnu, pogodnu atmosferu za prihvatanje novih, modernih književnih smjerova i što je utjecao na senzibilitet suvremenika [...] Ta tendencija (europeizacije hrvatske književnosti; Lj. R.), što će ostati trajno prisutna u književnosti i nakon svršetka tog razdoblja, zajednička je cjelokupnom pokretu, svim njegovim grupama« (73). Knjiga Vide Flaker izdvaja se u skromnoj literaturi o pokretu Hrvatske moderne svojom jezgrovitošću i sigurnošću pristupa.²⁷

17. Godine 1978. izlazi iz tiska, u sklopu edicije Povijest hrvatske književnosti, knjiga Miroslava Šicela, Književnost Moderne. Autor donosi osvrt na sve važnije predstavnike književnosti Moderne da bi u uvodnom dijelu dao i pregledni prikaz cijelog razdoblja Hrvatske moderne, te utvrdio mjesto što ga ona u povijesti hrvatske književnosti zauzima.²⁸ Književnost Moderne Šicel analizira ne samo u kontekstu Moderne u umjetnosti već i kao dio šireg pokreta Hrvatske moderne primjećujući da je »posebnost našeg modernističkog puta uvjetovana istodobno i tzv. pokretom hrvatske moderne koji, istina, nije

²⁶ »Znači li onda to što su većina njih, nakon šest godina trajanja pokreta, prestali biti studenti, daci i sasvim mlada diplomirana inteligencija, da je njihov pokret završen? Moramo odgovoriti potvrdno, koliko god takav odgovor zvuči simplificirano. Pokret mladih kao generacijska pojava je završen — ali se djelovanje njegovih nosilaca nastavilo« (40).

²⁷ O knjizi V. Flaker usp. opširniju ocjenu Lj. Racko u HZ XXXIII—XXXIV, 1980—81, 397—400.

²⁸ Isti autor objavio je 1972. u Zagrebu knjigu pod naslovom »Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti«, u kojoj, između ostalih priloga, donosi i programatske tekstove i manifeste iz razdoblja Hrvatske moderne. Tekst kojim je popratio te priloge u biti je književno-povijesni i ne teži davanju ocjene niti Hrvatske moderne niti pokreta, iako i u njemu ukazuje na razlike u odnosu prema književnosti između praške i bečke skupine analizirajući s jedne strane prilog predstavnika Pražana, Milana Šarića, i s druge strane »Naše težnje« M. Dežmana-Ivanova.

imao literarno obilježje, ali je bio od presudnog značenja za daljnji razvoj našeg duhovnog, pa prema tome i umjetničkog života u cjelini« (16). Početak hrvatske književne Moderne stavlja u godinu 1892. konstatirajući time već i kod Marjanovića zamijećenu činjenicu da je hrvatska književnost neovisno i prije programatskih zahtijevanja pokreta krenula putem traženja novih modernističkih oblika izražavanja, zaključujući da će »sve što će tzv. 'mladi' kao nova literarna generacija, započinjući svoj put negiranjem svega tradicionalnoga, proklamirati u programima i manifestima na početku pokreta hrvatske moderne (1897. i 1898. uglavnom) biti, u stvari, samo sankcioniranje već postojećih i nekoliko godina ranije stvarno započetih procesa u hrvatskoj beletristici« (9). Hrvatsku modernu Šicel smješta između 1892. i 1916, upozoravajući na dvije faze razvoja od kojih se prva preklapa s periodom pokreta Hrvatske moderne i završava godinom 1903. Tu fazu karakteriziraju brojni manifesti i programatski tekstovi kao i opsežan kritičarski rad. No, i pored izrazite težnje prema novome, Šicel konstatira u toj fazi još uvijek »vrlo jaku prisutnost i tradicionalne realističke pripovijetke i romana« (12). Tek druga faza Hrvatske moderne donosi važna književna ostvarenja.

Prateći razvoj pokreta, Šicel u svojim razmišljanjima i ocjeni ide u osnovi tragom Vide Flaker. Međutim, jedna njegova primjedba, donesena u sklopu prikaza djelatnosti Vlahe Bukovca, upućuje na autorovo uočavanje osobitog značenja što ga je i u tom razdoblju imala »težnja podređivanju umjetničkoga talenta oživljavanju hrvatske narodnosti« kao jedne od »značajnih intencija pokreta moderne« (26). U zaključnoj ocjeni rezultata toga pokreta autor konstatira da je »temeljna vrijednost stvaralaštva naših modernista u nastojanju da se, putem svih grana umjetnosti, ostvari jedna opća, kako smo to na početku formulirali, kulturna renesansa, iz koje će izrasti moderni hrvatski čovjek, svestrano obrazovan i emocionalno obogaćen« (34/35). Šicelova knjiga, autorovim sagledavanjem književnosti Moderne u odnosu prema pokretu što je imao šire društveno i političko značenje, predstavlja djelo neophodno svakom istraživaču razdoblja pokreta Hrvatske moderne (26).

IV

Ovaj historiografski pregled literature o razdoblju pokreta Hrvatske moderne pokazuje ponajprije da hrvatska historiografija do sada toj problematici, s obzirom na njezino značenje za poznavanje povijesnog razvoja moderne Hrvatske, nije posvetila dovoljno pažnje, a rijetki pokušaji cjelovitog zahvata u problematiku, pokazali su se nedovoljnima. Tema je doticana ili u sklopu općih razmatranja o hrvatskoj povijesti na prijelomu XIX u XX stoljeće, ili kao prolog nekom drugom problemu istraživanja, ili pak kao okvir unutar kojega se odvijaju posebna zbivanja kojima se istraživač bavi. Pokušaji cjelovitih prikaza, što su ih donosili bivši sudionici pokreta, svode se uglavnom na shematske prikaze događaja i odnosa, kao i na ocjene više-manje opterećene subjektivnim pristupom.

Povjesničari književnosti pristupili su istraživanju toga razdoblja hrvatske povijesti s puno interesa i pokazali su mnogo više truda kako književnost Moderne ne bi ocijenili isključivo s obzirom na njezine čisto kreativne rezultate, već i s obzirom na značenje Moderne za duhovna kretanja u Hrvatskoj uopće. Oni su pokušali nastup hrvatske književne Moderne analizirati u sklopu pokreta koji se odvijao na području društvenih i uže političkih kretanja. Samom pokretu Hrvatske moderne, idejnim strujanjima unutar njega, nitko do sada nije ozbiljnije pristupio kao posebnoj temi istraživanja.

Postojeća literatura daje okvirne preglede i shematske prikaze zbivanja ili specijalističke uvide u određena pitanja vezana uz opću problematiku, i kao takva pomaže historičaru prilikom istraživanja, ali ga pri tome, svojom nepotpunošću, usmjerava prema proučavanju Hrvatske moderne kao pokreta koji je uzburkao zemlju i unio nove poticaje, pri čemu su neki njegovi sudionici, poput Stjepana Radića, obilježili svojom osobnošću više daljnjih desetljeća političkog života u Hrvatskoj. Nasljedovanje jedne struje unutar pokreta našlo je svoje mjesto u povijesnoj literaturi, ali se sam pokret u svojoj slojevitosti nije temeljito istražio.

Z u s a m m e n f a s s u n g

DIE BEWEGUNG DER KROATISCHEN MODERNE IN DER GESCHICHTSSCHREIBUNG

Als Einführung in die monographische Bearbeitung der Bewegung der Kroatischen Moderne um die Jahrhundertwende konzipiert, enthält dieser Beitrag die kritische Darstellung der Literatur, in der versucht wird diese Bewegung, mit der Ausnahme ihrer literarischen Komponente als einer ästhetischen Erscheinung, in ihrer Ganzheit zu erfassen. Die Autorin bewertet einzelne Texte, nicht nur die der kroatischen Autoren, von Stjepan Radić (1900) und Milan Marjanović (1903) als ihrer bedeutenden Teilnehmer, bis zum neuesten Versuch einer Synthese aus der Feder des Literaturhistorikers Miroslav Šicel (1978). Demgemäß ist dieser Beitrag kein bibliographischer Abriss, sondern eine sorgfältige Analyse bisheriger Ergebnisse, die eine genügend zuverlässige Grundlage zur Darstellung der Kroatischen Moderne als einer Bewegung im Ganzen, von der gesellschaftlichen Grundlage bis zu ihren Komponenten der politischen und kulturellen Entwicklung gibt.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3
Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šalžite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1
Cijena ovog broja iznosi 500 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.
Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1984.